

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ DAĞIDILMIŞ EMAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN
BƏRPASI PROSESİNDƏ İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTU
(TƏRTƏR PAMBIQ EMALI ZAVODUNUN TİMSALINDA)”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Səfərov Ələsgər Akif oğlu

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ 2022-ci il

**“VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ DAĞIDILMIŞ EMAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN
BƏRPASI PROSESİNDƏ İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTU
(TƏRTƏR PAMBIQ EMALI ZAVODUNUN TİMSALINDA)”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 - Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit

Qrup: 406

Magistrant:

Səfərov Ələsgər Akif oğlu

_____ **imza**

Elmi Rəhbər:

i.f.d., dos.Salahov Ənvər Sadıq oğlu

_____ **imza**

Proqram Rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra Müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Səfərov Ələsgər Akif oğlu and içirəm ki, “Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələrinin bərpaı prosesində investisiya qoyuluşlarının uçotu (Tərtər pambıq emalı zavodunun timsalında)” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ DAĞIDILMIŞ EMAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN BƏRPASI PROSESİNDƏ İNVESTİSIYA QOYULUŞLARININ UÇOTU (TƏRTƏR PAMBIQ EMALI ZAVODUNUN TİMSALINDA)

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Tədqiqatın aktuallığı işğal nəticəsində dağıdılan və işğaldan sonra bərpa edilən emal müəssisələrində investisiyaların həm mühasibat uçotunun obyektı, həm də iqtisadi təhlil obyektı kimi təqdim edilməsinin vacibliyi və burada baş verən iqtisadi proseslərin uçotunun mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Bu situasiyada investisiya uçotunun təsərrüfat vəziyyətinin maliyyə-iqtisadi təhlili üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi məsələnin aktuallığının göstəricisidir.

Tədqiqatın məqsədi: Araşdırmanın əsas məqsədi Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələrini Tərtər pambıq emalı zavodu timsalında bərpa prosesində investisiya qoyuluşlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi zamanı müqayisəli təhlil, sintez, induksiya və deduksiya, birbaşa və dolaylı müqayisəli analiz metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını müasir dövrümüzdə istifadə edilən mühasibat uçotu və onun hazırlanmasının tətbiq olunduğu nəşrlər, qanunlar və dövlət idarəetmə orqanlarının bu məsələlər üzrə əlaqədar qərarları, həmçinin, bir çox yerli və xarici elmi əsərlər təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiya işində investisiya uçotunun təkmilləşdirilməsi üçün yerli faktiki məlumatların məhdud olması, o cümlədən də əlçatan olmaması, emal müəssisələrinin ən önəmli olan Tərtər pambıq emalı zavodunun uçot siyasəti ilə bağlı məlumatlar bazasının açıq olmaması tədqiqatın məhdudiyyətlərindən hesab olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi işğal dövrü başa çatandan sonra mövzunun ilk dəfə işlənməsi ilə əlaqədardır. Burada olan elmi nəticələr və tövsiyələr Vətən müharibəsində dağıdılmış bir çox emal müəssisələrinin bərpası prosesində investisiya qoyuluşlarının uçotunun təkmilləşdirməsi üçün istifadə edilə bilər.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqatdan əldə edilmiş nəticələrdən müharibə nəticəsində dağıdılmış emal müəssisələrinin bərpası proseslərinin idarəedilməsində və onlaada mühasibat uçotunun düzgün təşkil edilməsində istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: emal müəssisələri, investisiya, texnologiya, uçot, idarəetmə.

ACCOUNTING FOR INVESTMENTS IN THE PROCESS OF RESTORATION OF PROCESSING ENTERPRISES DESTROYED IN THE PATRIOTIC WAR (ON THE EXAMPLE OF TARTAR COTTON PROCESSING PLANT)

SUMMARY

Relevance of the study: The relevance of the study is related to the importance of presenting investments in processing plants destroyed and restored after the occupation as both an object of accounting and an object of economic analysis, and the complexity of accounting for economic processes. In this situation, the importance of investment accounting for the financial and economic analysis of the economic situation is an indication of the urgency of the issue.

The purpose of the study: The main purpose of the study is to identify areas for improving the accounting of investments in the process of restoration of processing enterprises destroyed during the Great Patriotic War on the example of the Tartar cotton processing plant.

Research methods used: Comparative analysis, synthesis, induction and deduction, direct and indirect comparative analysis methods were used during the dissertation work.

Research database: The information base of the dissertation consists of modern accounting and its publications, laws and relevant decisions of public authorities on these issues, as well as many local and foreign scientific works.

Limitations of the research: Limited local factual information to improve investment accounting in the dissertation, including inaccessibility, lack of open database on the accounting policy of the most important processing enterprise Tartar cotton processing plant are considered to be the limitations of the research.

Scientific novelty and practical results of the research: The scientific novelty of the dissertation is connected with the first development of the topic after the end of the occupation period. The scientific results and recommendations contained here can be used to improve the accounting of investments in the process of restoration of many processing enterprises destroyed in the Great Patriotic War.

Areas where the results can be used: The results of the research can be used to manage the process of rehabilitation of war-torn processing plants and the proper organization of online accounting.

Keywords: processing enterprises, investment, technology, accounting, management.

İXTİSARLAR

ABŞ:	Amerika Birləşmiş Ştatları
Aİ:	Avropa İttifaqı
AR:	Azərbaycan Respublikası
ATƏT:	Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı
AZN:	Azərbaycan manatı
DQR:	Dağlıq Qarabağ Respublikası
IRR:	Internal Rate of Return (Daxili gəlir dərəcəsi)
MIRR:	Modified Internal Rate of Return (Dəyişdirilmiş daxili gəlir dərəcəsi)
MS:	Mühasibat Uçotu
NPV:	Net Present Value (Xalis İndiki Dəyər)
OECD:	Organisation for Economic Co-operation and Development
P:	Profitability (İnvestisiya gəliri).
PI:	Profitability Index (Gəlirlilik İndeksi)
PP:	Payback Period (İnvestisiyaların geri qaytarılma müddəti)
QHT:	Qeyri-Hökumət Təşkilatları
SSRİ:	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTUNUN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələri haqqında ümumi məlumat.....	12
1.2. İstehsal sferasının müəssisələrində investisiya qoyuluşlarının iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı.....	16
1.3. İntestisiya qoyuluşlarının uçotunun normativ və hüquqi əsasları.....	23
II FƏSİL. VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ DAĞIDILMIŞ EMAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN BƏRPASI.....	29
2.1. Uzunmüddətli investisiyalar üzrə təsərrüfat əməliyyatları.....	29
2.2. Uzunmüddətli investisiyalar üzrə təsərrüfat əməliyyatlarının sintetik və analitik uçotu problemləri.....	37
2.3. İntestisiya fəaliyyətinin cari idarəetmə uçotunun təşkili.....	49
III FƏSİL. VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ DAĞIDILMIŞ EMAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN BƏRPASI PROSESİNDƏ İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	54
3.1. İntestisiya fəaliyyətinin uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	54
3.2. Uzunmüddətli investisiyaların uçotunun beynəlxalq standartlara uyğun təşkili.....	60
3.3. İntestisiya qoyuluşlarının uçotunda kompüter texnologiyalarından istifadə məsələləri.....	68
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	78
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	81
Cədvəllərin siyahısı.....	87
Qrafiklərin siyahısı.....	87
Şəkillərin siyahısı.....	87

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanda müəssisələrin inkişafına investisiyalar fəal şəkildə genişləndirilir. Onlar müasir avadanlıq alır, resursa qənaət edən texnologiyalar tətbiq edir, yeni məhsul növlərinin istehsalı üçün istehsal kompleksləri yaradırlar. Təşkilatların əsas kapitalına resursların səmərəli investisiyası yalnız investisiya xərclərinin məbləği, investisiya resurslarından istifadənin mümkün variantları və investisiya obyektlərinin yaradılması müddətləri haqqında vaxtında və etibarlı məlumat əsasında mümkündür. Ölkənin ənənəvi maliyyə uçotu sistemi keçmiş biznes əməliyyatları haqqında məlumatları qeyd edir. Bu, investisiya qərarları üçün tənzimləyici bazadan istifadə etmək üçün mühüm amildir.

Emal müəssisələrində idarəetmə uçotunun növlərinin mahiyyətinə, məzmununa və təsnifatına sistemli yanaşma investisiyaların idarə edilməsi uçotu sistemini ayrıca uçot alt sistemi kimi fərqləndirir. Bu sistemi xarakterizə etmək üçün strateji və mövcud investisiyaların idarə edilməsi uçotu sistemi daxilində məlumatları təsvir etməyə və ümumiləşdirməyə imkan verən uçot obyektlərinin və metodlarının tərkibini öyrənmək lazımdır. Ləğv edilmiş emal müəssisələrində investisiyaların idarə edilməsinin uçot sistemində yaradılan məlumatlar korporativ təşkilatın xarici və daxili mühitini, investisiya imkanlarını, həyata keçirilməsi ardıcılığını xarakterizə etməyə və investisiya fəaliyyətinin yüksək səmərəliliyini təmin etməyə kömək edəcəkdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilməsi səviyyəsi: Tədqiqat nəticəsində investisiya qoyuluşlarının uçotunun nəzəri və metodoloji əsasları öyrənilmişdir. İlkin olaraq, Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələri haqqında ümumi məlumat əldə edildi, müəssisələrdə investisiya qoyuluşlarının iqtisadi mahiyyəti müəyyən edildi və investisiya qoyuluşlarının uçotunun hüquqi əsasları ilə bağlı məlumatlar əldə edildi. Vətən müharibəsi zamanı dağıdılmış emal müəssisələrinin bərpası üçün lazım olacaq istiqamətlər təhlil edilmişdir. Ümumi ölkənin investisiya qoyuluşu, mühasibat uçotu və tənzimləmə üzrə araşdırmalar aparılmışdır.

Uzunmüddətli investisiyalar üzrə təsərrüfat əməliyyatlarının bərpa prosesində vacib rol oynayacağı müəyyən edilmişdir. Burada olan təsərrüfat əməliyyatlarının sintetik və analitik uçotu problemləri təhlil edilmişdir. İnvestisiya fəaliyyətinin cari idarəetmə uçotunun təşkili üçün istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir.

İnvestisiya proseslərinin mühasibat uçotunda əks etdirilməsi məsələləri bir çox iqtisadçı alimlər tərəfindən araşdırılmışdır. Bunlara misal olaraq, Sadıqov A.Ə., Sadıqov T.Ə., Cəfərova Ş.Ə., Salahov Ə.S., Səbzəliyev S.M., Mehdiyev V.M., Quliyev V.M., Paliy V.F., David Annand, Henry Dauderis və digərlərini göstərmək olar. Bununla yanaşı, müharibədə dağıdılmış müəssisələrin bərpa olunmasına investisiyaların uçotu problemlərinin tədqiqi iqtisad elminin kifayət qədər öyrənilməmiş sahəsidir. Xarici iqtisadi ədəbiyyatda birbaşa investisiya probleminin özü daha geniş və dərin işlənmişdir ki, bu da investisiya biznesinin mövcudluğunun uzun tarixi ilə izah edilə bilər. Bu mövzunun tədqiqat üçün seçimində bunlar nəzərə alınmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələrini Tərtər pambıq emalı zavodu timsalında bərpa edilməsi prosesində investisiya qoyuluşlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etməkdir. Tədqiqatın aparılması zamanı qarşıya aşağıda qeyd edilən vəzifələr qoyulmuşdur:

- uzunmüddətli investisiyaların uçotunun beynəlxalq standartlara uyğun tərtib edilməsi;
- kompüter texnologiyalarından istifadə məsələlərinə diqqət yetirilməsi;
- investisiyaların uçotunun Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarına uyğun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- uzunmüddətli investisiyaların uçotunun effektiv idarə edilməsi və müəssisələrin iflas riskinin azaldılması yönümlü tədbirlərin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı emal müəssisələrində investisiya qoyuluşlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən

edilməsindən ibarətdir. Bunun üçün də Vətən müharibəsində dağıdılmış Tərtər pambıq emalı zavodunun təmsalında araşdırmaların aparılması və nəticələrin nəzərə alınaraq təkliflərin verilməsi tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın əsas metodikası bərpa proseslərinə investisiya qoyuluşlarının uçotu üzrə beynəlxalq standartların müddəalarının təhlil edilməsi, bunların əsasında yerli və xarici müəlliflərin bu məsələyə yanaşmalarının araşdırılması və ölkəmizin cari vəziyyətində investisiya qoyuluşlarının uçotunda istifadə olunan informasiya işləmələri üsullarının məcmusundan ibarətdir. Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi zamanı müqayisəli təhlil, sintez, induksiya və deduksiya, birbaşa və dolaylı müqayisəli analiz metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını müasir dövrümüzdə istifadə edilən mühasibat uçotu və onun hazırlanmasının tətbiq olunduğu nəşrlər, qanunlar və dövlət idarəetmə orqanlarının bu məsələlər üzrə əlaqədar qərarları təşkil edir. Bunlara Vergilər Nazirliyi, Mühasibat Uçotu və Beynəlxalq Standartların uçot siyasətinə dair qəbul etdiyi qərar və təlimatlar, müəssisələrin investisiya uçotuna əsaslanan qərar və təlimatlardan, bir çox normativ-hüquqi aktlardan, mühasibat hesabları üçün beynəlxalq standartların tətbiq edilməsindən, o cümlədən investisiyanın tətbiqi mövzusunda uyğun gələn bir çox tədqiqat işləri təşkil etməkdədir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiya işində investisiya uçotunun təkmilləşdirilməsi üçün yerli faktiki məlumatların məhdud olması, o cümlədən də əlçatan olmaması, emal müəssisələrinin ən önəmli olan Tərtər pambıq emalı zavodunun uçot siyasəti ilə bağlı məlumatlar bazasının açıq olmaması tədqiqatın məhdudiyyətlərindən hesab olunur. Bunların dissertasiya işinin keyfiyyətinə mənfi təsirini azaltmaq üçün, mühasibat uçotu və maliyyə dərsliklərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi işğal dövrü başa çatandan sonra mövzunun ilk dəfə işlənməsi ilə əlaqədardır. Burada olan elmi

nəticələr və tövsiyələr Vətən müharibəsində dağıdılmış bir çox emal müəssisələrinin bərpası prosesində investisiya qoyuluşlarının uçotunun təkmilləşdirməsi üçün istifadə edilə bilər.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri : Tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş nəticələrdən müharibə nəticəsində dağılmış emal müəssisələrinin bərpası proseslərinin idarəedilməsində və onlarda mühasibat uçotunun düzgün təşkil edilməsində istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. İNVESTİSIYA QOYULUŞLARININ UÇOTUNUN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələri haqqında ümumi məlumat

Dağlıq Qarabağda 2020-ci ilin payızında başlayan müharibə 1990-cı illərin əvvəllərindəki birinci Qarabağ müharibəsindən xeyli fərqlənir. Birincisi, bu dəfə müharibə erməni tərəfinin məğlubiyyəti ilə başa çatıb. İkincisi, nəticədə Türkiyənin rolu xeyli artıb. Üçüncüsü, Rusiya sülhməramlı kontingenti ilk dəfə olaraq Azərbaycanla Ermənistan arasında mübahisəli ərazidə aktiv rolunu oynayıb. Münaqişənin həllində Rusiyanın rolu keyfiyyətcə yeni səviyyəyə yüksəlib, ABŞ, Fransa və digər Avropa ölkələrinin, eləcə də ATƏT-in Minsk Qrupunun rolu nəzərəcarpacaq dərəcədə azalıb.

2020-ci il sentyabrın 27-də səhər tezdən bir tərəfdən Azərbaycan, digər tərəfdən Ermənistan və tanınmamış Artsax Respublikası və ya Dağlıq Qarabağ Respublikası (DQR) arasında silahlı toqquşmalar yenidən başlamışdı və bu toqquşmalar tez bir zamanda silahlı toqquşmaya çevrildi.

1994-cü ilin may ayından Bakı, İrəvan və Stepanakert nümayəndələri arasında üçtərəfli saziş imzalanaraq atəşkəs əldə edildikdən sonra tərəflər bir-birinin mövqelərini dəfələrlə atəşə tutub. Ən yüksək eskalasiya 2016-cı ilin aprelində və 2020-ci ilin iyulunda müşahidə olunub. 2016-cı il hadisələrinin sonradan “dördgünlük” və ya “aprel” müharibəsi adlandırılmasına baxmayaraq, vəziyyət “atəşkəs rejiminin pozulması”ndan tam döyüş həddinə çatıb. İkinci Qarabağ müharibəsi, yalnız 2020-ci ilin payızında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin yeni mərhələsi 44 gün davam etdi və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Baş Nazirin bəyanatı ilə başa çatdı. Ermənistan Respublikası və Rusiya Federasiyası

Prezidentinin 10 noyabr 2020-ci il tarixli Munaqişə nəticəsində Ermənistan tərəfi faktiki məğlubiyyətə uğradı, lakin eyni zamanda Azərbaycan bütün mübahisəli əraziyə nəzarəti bərpa edə bilmədi. Rusiyanın sülhməramlıları indi əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək və atəşkəs rejiminə riayət olunmasına nəzarət etmək üçün buraya yerləşdirilmişdir.

Tarixi və mədəni baxımdan Azərbaycana bağlı olan Türkiyə bütün Dağlıq Qarabağ münaqişəsi boyu kəskin şəkildə anti-erməni mövqe tutmuşdur. 1993-cü ildə Azərbaycanla həmrəy olaraq Ermənistan-Türkiyə sərhədini bağlamaqla Türkiyə Ermənistanın bu günə qədər davam edən iqtisadi blokadasına qoşuldu.

2020-ci ildə Türkiyənin Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində iştirak dərəcəsi misilsiz olub. Ankara Bakını öz hərbiçiləri, məsləhətçiləri və müasir hərbi texnika ilə təmin edirdi. Bundan əlavə, Türkiyənin vasitəçiliyi ilə Suriyadan bir neçə minə qədər müddəli döyüşçü Ermənistan-Azərbaycan cəbhəsinə göndərilə bilirdi. Yeni müharibənin ilk günlərindən erməni tərəfi Rusiyanın, İranın diqqətini cəlb etməyə çalışırdı. Fransa, ABŞ, AI və bütövlükdə dünya ictimaiyyəti o, eyni vaxtda Azərbaycan, Türkiyə ordularına və “Suriya terrorçuları”na qarşı vuruşmalıdır. Rusiya auditoriyasına edilən müraciətlərdə Türkiyənin bu yolla ilk dəfə olaraq Rusiyanın xüsusi maraq zonası sayılan keçmiş SSRİ ərazisində silahlı münaqişəyə nümayişkarənə şəkildə cəlb olunması xüsusi vurğulamaq olar.

2020-ci il noyabrın 10-da Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya dövlət başçılarının birgə bəyanat imzalaması gözlənilmədən müharibəni dayandırdı, Türkiyəni sıxışdırıb çıxardı, Rusiya hərbi qüvvələrinin (sülhməramlılar rolunda) Azərbaycan ərazisində mövcudluğunu təmin etdi. Azərbaycan və ən azı indiki mərhələdə həm ATƏT-in Minsk Qrupundan, həm də Türkiyə və İranın təşəbbüslərindən yan keçərək, Ermənistan və Azərbaycan tərəfləri arasında praktiki olaraq yeganə vasitəçi kimi Rusiyanın rolunu möhkəmləndirdi.

Müharibənin əsas qurbanlarından biri də Tərtər bölgəsi olub. Düşmənin ağır artilleriya hücumları nəticəsində tatarların ağ qızıl xəzinəsi olan Pambıq Emalı Zavodu külə dönüb. Bu, müharibə zamanı tatarlar üçün böyük itki hesab olunurdu. İxrac olunan pambıq ipliklərinin yandırılması sahibkarlıq subyektlərinə 3 milyon manatdan çox ziyan vurub. Həmin gün bu əraziyə 30-a yaxın mərmə düşüb. Bütün güllələr yanan hissələr idi. Bu səbəbdən zavodun xeyli hissəsi yanıb. Düzdür, bütün zavod zədələnmişdi. Lakin əsas zədələnmiş ərazilər yanar konstruksiyaları olan ərazilər olub. Obyekt davamlı artilleriya atəşi altında idi. Bu səbəbdən yangınsöndürmə işləri xeyli ləngiyib. 690 tona yaxın pambıq müharibə nəticəsində yanaraq külə dönüb.

Şəkil 1: Ermənistanın silahlı qüvvələrinin atdığı top mərmisi nəticəsində Tərtər pambıq emalı zavodunun 19.10.2020-ci il tarixli görüntüsü.

Mənbə: <https://genprosecutor.gov.az/az/post/3064> (giriş tarixi 25.04.2022)

44 günlük Vətən müharibəsindən sonra zavod ərazisinə çoxlu saylarda mərmilər düşmüşdür və bununla da Tərtər emal zavodunda böyük yanğın olmuşdur. Raket zərbələri nəticəsində Tərtər zavodu ərazisində emal edilən mahlıç kipləri üzrə

toplanan anbar, beş rayonun kənd təsərrüfatı texnikaları üzrə nəzərdə tutulmuş ehtiyat hissələri anbarı, laboratoriya binası və inzibati bina tamamilə dağıdılmışdı. Vətən müharibəsi başa çatdıqdan sonra da buradakı anbarlarda və zərər dəyən obyektlərdə, sexlərdə, laboratoriyanın olduğu binalarda və digər dağıdılan obyektlərdə bərpa işləri aparıldı. Tərtər pambıq emal zavodu hazırki pambıq mövsümündə tam gücüylə işləyir.

Xatırlatma edim ki, Vətən müharibəsi ərzində Tərtər rayonu ərazisində ümumi 6000-ə yaxın tikillilərə zərər dəymişdir. Bunlardan 57 yaşayış evləri və 5 qeyri-yaşayış obyektləri isə tamamilə dağıdılmışdır (<https://report.az/qarabag/ermenilerin-tertere-raket-hucumu-neticesinde-dagilan-pambiq-zavodunun-fealiyyeti-berpa-olunub/>, 2021). Ölkə başçısının tapşırığına əsasən də ziyan dəyən evlərin və obyektlərin bərpası üzrə işlər davam etdirilir.

Şəkil 2: Dağıdılan Tərtər pambıq emalı zavodunun bərpa işlərindən sonrakı görüntüsü.

Mənbə: <https://report.az/qarabag/ermenilerin-tertere-raket-hucumu-neticesinde-dagilan-pambiq-zavodunun-fealiyyeti-berpa-olunub/> (giriş tarixi 25.04.2022)

Dağılmış emal müəssisələrinin bərpasında investisiyalar çox mühüm rol oynayır. Bu, dağılmış emal müəssisələrinin bərpasına qoyulan investisiyaların uçotunun aparılması məsələsini ortaya qoyur. Dövlət vəsaitləri hesabına yaradılan

investisiya infrastrukturunu xarici sərmayələrin cəlb edilməsi üçün platforma rolunu oynamalı, yəni infrastrukturun cəlb ediciliyinə görə ölkəyə xarici investisiya axınını şərtləndirməlidir. Xarici investisiyalar daxil olanda iqtisadiyyatda dəyər yaradır. Ona görə də infrastrukturun əlavə dəyər imkanlarından istifadə edilməlidir. İnfrastruktur dəyər yaratmayanda xərclər yaradır. Çünki quraşdırılmış infrastrukturun özü ildən-ilə əlavə təmir və amortizasiya xərcləri tələb etməyə başlayır. Ona görə də elə bir infrastruktur sistemi yaradılmalıdır ki, o zaman və qaçılmaz olaraq xarici sərmayəni cəlb edə bilsin.

1.2. İstehsal sferasının müəssisələrində investisiya qoyuluşlarının iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı

Vətən müharibəsindən sonra müəssisələrin bazarda mövqeyinin inkişafı və saxlanması üçün əsas amillərdən biri onun rəqabət qabiliyyətidir. Müəssisə rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsini daim yüksəltmək üçün məhsulların çeşidini mütəmadi olaraq yeniləməli, məhsulların keyfiyyətini yüksəltməli və innovasiyalar tətbiq etməlidir. Təsərrüfat müəssisəsinin inkişafının prioritetlərini müəyyən etmək və məhsuldarlığa töhfə verən innovasiyaları müəyyənləşdirmək lazımdır. Prioritetlər müəyyən edildikdən sonra yeni istiqamətin həyata keçirilməsi üçün investisiyanın həcmi və maliyyə mənbəyini müəyyən etmək lazımdır. Müəssisənin fəaliyyətinin hansı istiqamətinin ağlabatan investisiya olduğunu, şirkətin inkişaf göstəricilərinə təsir edən investisiya fəaliyyətinin gözlənilən nəticələrini müəyyən etmək vacibdir.

Əsasən büdcədən kənar investisiyalar davamlı iqtisadi inkişafın əsas mühərrikidir. Mövcud makroiqtisadi və siyasi şəraitdə investorlar üçün ən rahat şəraitin yaradılması və investisiya axınının stimullaşdırılması üçün tədbirlərin görülməsi dövlətin əsas prioritetləridir. İntestisiyaların cəlb edilməsinə və sahibkarlıq fəaliyyəti üçün şəraitin yaxşılaşdırılmasına gəlincə, bütövlükdə ölkənin,

regionun, o cümlədən də mövzumuzla bağlı olaraq Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələrində mühüm prioritet sahələrini, onun sənaye, sosial-iqtisadi komponentlərini müəyyən etmək lazımdır.

Sosial-iqtisadi inkişafın sabitliyi Azərbaycan və xarici investorların regiona marağını artıracaq. İnvestisiya fəaliyyətinin tədqiqi həmişə iqtisadçıların diqqət mərkəzindədir. Bu onunla əlaqədardır ki, investisiya iqtisadi fəaliyyətin əsasına aiddir, bütövlükdə iqtisadi artım prosesini müəyyən edir. Mikro səviyyədə investisiya fəaliyyəti istehsalın təkmilləşdirilməsi, onun rəqabət qabiliyyətinin artırılması, xarici dəyişikliklərə uyğun modernləşmə və yenidənqurmanın təmin edilməsi, dövlət səviyyəsində iqtisadi və sosial transformasiyalar və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafı ilə birbaşa bağlıdır.

Qanunvericilik və digər normativ xarakterli aktlarda öz tətbiqini tapan dövlət idarəçiliyinin subyektləri baxımından investisiya anlayışının şərhini konkret dövlət orqanını tənzimləyən iqtisadiyyatın sektorundan asılıdır. Mühasibat uçotu nöqtəyindən nəzərdən investisiya müəyyən məqsəd üçün müəssisə tərəfindən saxlanılan və balansın “aktivlər” bölməsində göstərilən aktivdir.

İnvestisiya qeyri-maddi aktivlərin, əsas vəsaitlərin, korporativ hüquqların və qiymətli kağızların əldə edilməsini nəzərdə tutan, o cümlədən də pul və ya əmlak müqabilində əməliyyatdır (Ganievich Y.V., 2021). İnvestisiya qoyuluşunun tənzimləyici mənbələri müxtəlif cür nəzərdən keçirdikdə: müəssisələrin vergitutma haqqında qanunda investisiya hərəkət, mühasibat uçotu standartlarında aktiv, investisiya fəaliyyəti haqqında qanunda isə dəyər kimi karakterizə etmək olar.

İnvestisiyalar müəyyən bir ölkənin ərazisində investisiya fəaliyyəti obyektlərinə qoyulan bütün növ dəyərlərdir. İnvestisiyalar, ilk növbədə, istehsal xərcləridir, yəni insanın cəmiyyətdə mövcud olması üçün zəruri şərtlər kimi həyatın, maddi və mənəvi nemətlərin genişləndirilmiş təkrar istehsalına yönəlmiş xərclərdir. İnvestisiya istehsal vasitələrinin istehsalı və onların toplanması və maddi ehtiyatların

artırılması xərcləridir (Соснина А.Д., 2015). С.Кейнс investisiyaları müəyyən müddət ərzində istehsal fəaliyyəti nəticəsində konkret əmlakın dəyərini artırması kimi müəyyən etməyi təklif edir (Кисова А.Е.,2018).

Bununla belə, investisiyalar uzunmüddətli kapital qoyuluşu ilə müqayisədə daha ümumi iqtisadi kateqoriyadır, çünki onlar müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər: real, maliyyə, intellektual, innovativ, yalnız yüksək səmərəliliyə qoyulan investisiyalardan fərqli olaraq nəticəsi gəlir, mənfəət, dividend olan layihələr formasında ola bilər.

Bu gün investisiyalar dedikdə investorlar tərəfindən gəlir əldə etmək məqsədilə biznes obyektlərinə və digər fəaliyyətlərə qoyulan bütün növ maliyyə, maddi və digər dəyərlər başa düşülür. Investisiyalar iqtisadi siyasətin strateji məqsədləri ilə müəyyən edilmiş və gələcəkdə maddi və sosial əhəmiyyətli sərvətlərin artırılması məqsədilə ayrı-ayrı sahələrin, sənaye sahələrinin, regional iqtisadi sistemlərin inkişafına yönəlmiş istənilən investisiyalardır (Mustafakulov S., 2017). Buna görə də investisiyalar iqtisadi sistemdə həm mikro, həm də makro səviyyədə ən çox istifadə olunan kateqoriyadır.

İqtisadi kateqoriya kimi investisiyaların mahiyyəti onların xüsusiyyətləri əsasında nəzərdən keçirilməlidir. Investisiyalar fəaliyyətinə investisiya qoyulan müəssisə üzərində nəzarəti təmin edir. Investor nöqtəyi-nəzərindən investisiya təxirə salınmış istehlak, investisiya obyektinə nöqtəyi-nəzərindən birbaşa istehlak üçün deyil, əmtəə istehsalı üçün nəzərdə tutulan xərclər axınıdır.

İnvestisiya anlayışının mahiyyətinin şərhini müəyyən dərəcədə investisiyanın məqsədindən (məsələn, sosial və ya ekoloji effekt əldə etməkdən), investisiya obyektindən və fəaliyyət göstərən faktiki resursların formasından asılıdır. İlk baxışda konsepsiyanın sadəliyinə görə belə şərhə qeyri-dəqiqliklər var: məsələn, investisiyalar yalnız kapital qoyuluşlarıdır; xarici kapitalın hər hansı cəlb edilməsi investisiyalara bərabər tutulur, yəni kreditor borcları investisiyalar, kreditorlar isə

investorlardır; investisiyalar yalnız pul investisiyalarıdır (investisiya nağd, maddi və ya qeyri-maddi formalarda edilə bilər); investisiya tərəfində yerləşən investisiya obyektlərinə kapital qoyuluşudur, yəni yenidən investisiya və özünü investisiya prosesi tanınmır; investisiya prosesi digər müəssisələrdə payların alınmasıdır; investisiyalara və qondarma "istehlakçı investisiyalarına" aid edilməsi - mənzil, avtomobil, mebel alınması (uzunmüddətli istehlak obyektləri mənfəət və ya digər fayda gətirməyəcək).

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, investisiya kateqoriyasının mahiyyəti ilə bağlı nəticə çıxarmaq üçün əsasımız var. Birincisi, investisiyanın məcburi xüsusiyyəti investorla qoyulmuş kapital arasında hüquqi münasibətin olmasıdır. Əks halda, belə əlaqə itdikdə investisiya hüquqi münasibətlərinə xitam verilir.

İkincisi, xarici valyuta, əmlak, mülkiyyət hüququ, əqli mülkiyyət hüququ, qiymətli kağızlar və s. formasında hər hansı investisiya mülkiyyət hüququnun obyektidir ki, bunun əsasında mülki hüquq münasibətləri yaranır. Üçüncüsü, bu hüquq münasibətlərində mülkiyyət hüquqlarının subyektləri investisiya obyektlərinə əmlak və əqli dəyərlərin qoyuluşu barədə qərar qəbul edən hüquqi və ya fiziki şəxslərdir. Dördüncüsü, sərmayələr sahibkarlıq fəaliyyəti obyektlərinə yatırıldığı üçün nəzərdə tutulmuş məqsədləri ilə xarakterizə olunur.

Beşincisi, investisiyanın nəticəsi mənfəətin, dividendlərin və digər gəlir növlərinin alınması və nəhayət, investorlar tərəfindən investisiya obyektlərinə yatırılan dəyərlərin, investisiyaların hüquqi vəziyyətinin və buna görə də qabiliyyətinin təmin edilməsidir. Onları qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş formalarda və formalarda həyata keçirməyə imkan verir.

Beləliklə, belə bir nəticəyə gəldik ki, tədqiqatçıların bir hissəsi investisiyaların xərclər, digər hissəsi isə müxtəlif növ dəyərlər (aktivlər) olduğuna inanır. Mühasibat uçotu məqsədləri üçün investisiyalar gəlir əldə etmək və ya fəaliyyəti sərmayə qoyulmuş müəssisə üzərində nəzarəti qurmaq məqsədi ilə iqtisadiyyatın müxtəlif

sahələrinə, habelə qiymətli kağızlara (səhmlərə, istiqrazlara) əmlak və intellektual dəyərlərin qoyuluşudur.

Bununla belə, bütün tədqiqatçılar öz şərhlərində bir məsələdə həmfikirdirlər - investisiyalar (onların hər hansı bir ifadəsində) məqsədyönlü şəkildə prioritet iqtisadi layihələrə yatırılmalıdır ki, bu da fəaliyyət nəticəsində mənfəətə gətirib çıxaracaq. İntestisiyaların və kapitalın mənbəyi investisiya subyektinin qəbul etdiyi investisiya qərarlarına əsasən investisiyaya çevrilən resurslardır (Yürekli E., 2017). Üstəlik, investisiya resursları özlərinə məxsus olmalı və bu subyekt tərəfindən qənaət edilməli deyil, digər subyektlər tərəfindən saxlanılmalıdır.

İntestisiya istiqamətlərinə görə daxili və xarici investisiyaları, xüsusən də öz biznesinin yaradılmasını fərqləndirmək olar. Biznes səhmlərinin alınması; biznesin maliyyələşdirilməsi; müəssisə daxilində investisiya (əsas və dövriyyə kapitalına investisiya); investisiya obyektlərinə görə real investisiyalar (bütün əmlak komplekslərinə və ya dönməz və dövriyyə aktivlərinə) və maliyyə (qiymətli kağızlara və onların törəmələrinə, kreditlərə) ayrılır (Cabbarova G. İ., 2021).

İntestisiyaların müəyyən xüsusiyyətlərə görə təklif olunan təsnifatı investisiyaların xüsusiyyətlərini və xüsusiyyətlərini ətraflı təhlil etməyə imkan verir ki, bu da istehsal sektorunda investisiya fəaliyyətinin hərtərəfli öyrənilməsinə kömək edir. Bunu nəzərə alaraq investor investisiya öncəsi bazar tədqiqatının istiqamətlərini düzgün təşkil edə, alternativ məqsədləri müəyyən edə və investisiya fəaliyyətinin proqnoz göstəricilərinin dəyərini formalaşdırma bilər.

Aydındır ki, iqtisadi əlaqələrin inkişafı və Avropa standartlarına uyğunlaşma ilə ayrı-ayrı təsnifat əlamətlərinin aktuallığı da dəyişəcək. Beləliklə, investisiyalar təsnif edilir: investisiya obyektinə görə (real, maliyyə); iqtisadiyyatın sektorları üzrə (sənaye, kənd təsərrüfatı, ticarət, xidmət və s.); maliyyələşmə mənbəyinə görə (özəl, dövlət); amortizasiya daxil olmaqla (ümumi, xalis).

İnvestisiya fəaliyyətinin mahiyyətində praktiki, məqsədyönlü hərəkətləri, investisiyaların yerləşdirilməsi, investisiya qoyuluşu, transformasiyası və əvəzinin ödənilməsi üçün tədbirlər görürlər. İnvestisiya fəaliyyətinin xarakteri müəssisənin əməliyyat fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələrindən asılıdır. Vətən müharibəsindən sonra emal müəssisələrində investisiya fəaliyyəti mənfəətin artımını aşağıdakılar vasitəsilə təmin etmək olar: birincisi, istehsal və kommertiya fəaliyyətinin həcmnin artması hesabına gəlir artımı; ikincisi, məhsul vahidinə düşən xərclərin azaldılması. İstənilən biznes həyat dövrünün müxtəlif mərhələlərində olan layihələrə investisiya yatırma sistemi kimi qəbul edilə bilər. İnvestisiya sahəsinin seçimi təşkilatın investisiya strategiyasında əks olunan bir çox seçim meyarlarından asılıdır.

Müasir iqtisadiyyatın inkişafının bir hissəsi olaraq, müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin idarə edilməsinin əsas məqsədi biznesin böyüməsi, inkişafı və miqyası strategiyasına töhfə vermək olan effektiv investisiya fəaliyyətinin aparılmasıdır (Əhmədova T.M., 2021). Bununla belə, müəssisənin investisiya siyasətinin iqtisadi səmərəliliyi təkcə investisiya obyektlərinin, layihələrinin və s.-nin düzgün seçilməsindən deyil, həm də uzunmüddətli investisiyaların uçuotu, təhlili və qiymətləndirilməsi ilə məşğul olan nəzarət funksiyasından asılıdır.

Uzunmüddətli investisiyalar yeni bir işin təşkili, investisiya və ya innovasiya layihəsinin həyata keçirilməsi, istehsalın miqyasını genişləndirərkən (yeni avadanlıq, binaların alınması və s.) bir müəssisənin kapital qoyuluşlarıdır (Холодкова В. В., 2021). Yəni, uzunmüddətli investisiyaları başqa cür kapital qoyuluşları və ya müəssisənin əsas kapitalına qoyulan investisiyalar adlandırmaq olar.

Bununla belə, uzunmüddətli investisiyaların təsnifatı mövcuddur ki, bu da maliyyə aktivlərinə, məsələn, qızıla, səhmlərə, birja fondlarına və ya daşınmaz əmlaka, incəsənətə və s. investisiyaları əhatə edir. Müvafiq olaraq, belə investisiyalar kapital qoyuluşu sayıla bilməz, çünki onların müəssisənin əsas kapitalı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur (Еременко В.А., Ширяева О.А., 2018).

İstənilən halda müəssisədə uzunmüddətli investisiyaların uçotu şirkətin investisiya qoyuluşlarının iqtisadi səmərəliliyinə nəzarət etməyə imkan verən çətin prosesdir. Müəssisəyə uzunmüddətli investisiyaların uçotunun aşağıdakı məqsədləri fərqləndirə bilərik:

- əsaslı tikinti zamanı alınan bütün xərclərin vaxtında, tam və etibarlı şəkildə əks etdirilməsi;

- investisiya obyektlərinin tikintisinin gedişinə, yeni istehsal güclərinin və əsas kapital obyektlərinin istifadəyə verilməsinə nəzarət funksiyasının təmin edilməsi;

- istismara verilmiş və alınmış əsas vəsaitlərin inventar dəyərinin düzgün müəyyən edilməsi və əks etdirilməsi;

- müəssisəyə uzunmüddətli investisiyalar qoyularkən maliyyə resurslarının mövcudluğuna və bölüşdürülməsinə nəzarət.

Mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsi üçün ilk mexanizm uzunmüddətli investisiyaların subyektə tək bir subyekt olacağı tənzimləmə tənzimləməsinin yeni qanunvericilik aktının formalaşdırılmasıdır. Vətən müharibəsindən sonra bərpa prosesində müəssisələrdə uzunmüddətli investisiyaların uçotunun təkmilləşdirilməsinin xarici və daxili auditlər çərçivəsində, habelə prosesdə istismara verilmiş əsas vəsaitlərin dəyərinin formalaşmasının tamlığını yoxlamaq üçün vergi uçotu və nəzarətin gücləndirilməlidir (Sadıqov İ.V., 2021).

Müəssisədə uzunmüddətli investisiyaların həyata keçirilməsinə nəzarət və qiymətləndirmənin idarəetmə uçotunu təkmilləşdirmək lazımdır. Uzunmüddətli investisiyalardan alınan xərclərin təsnifatını aparmaq lazımdır. Müəssisənin rəhbərliyi informasiya bazasının yaradılmasında maraqlı olmalıdır, bunun sayəsində investisiya büdcəsinin formalaşdırılması üzrə daha səmərəli və məqsədəuyğun idarəetmə qərarları qəbul etmək mümkündür.

Beləliklə, Vətən müharibəsindən sonra bərpa prosesində müəssisələrdə uzunmüddətli investisiyaların uçotunun təkmilləşdirilməsinin əsas məqsədi mühasibat, maliyyə, vergi və idarəetmə hesabatlarının formalaşdırılması prosesini çətinləşdirən problemləri aradan qaldırmaqdır. Uzunmüddətli investisiyalar müasir şirkətin strateji inkişafı üçün əsas vasitələrdən biridir və bu, onların nəzarətində və uçotunda xüsusi diqqət tələb etməsi deməkdir.

1.3. İnvestisiya qoyuluşlarının uçotunun normativ və hüquqi əsasları

Müəssisə və təşkilatlarda mühasibat uçotunun təşkili və aparılmasının hüquqi əsasları fəaliyyətdə olan qanun və məcəllələrlə, normativ əsasları isə Nazirlər Kabinetinin, nazirlik Şəfəq idarə və komitələrin qərarları və onlarla təsdiq olunmuş təlimatlar və qaydalarla müəyyən olunur. İnvestisiya qoyuluşlarının uçotunun da normativ və hüquqi əsasları bu quruluşda formalaşmışdır. Belə ki, investisiya qoyuluşlarının uçotunun hüquqi əsasları “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunla, normativ əsasları isə Maliyyə Nazirliyinin qəbul etdiyi qərarlarla və Kollegiya tərəfindən təsdiq edilmiş uçot qaydaları ilə formalaşmışdır. Qanunun 3-cü maddəsində mühasibat uçotu subyektlərində mühasibat uçotunun Qanunun tələbləri əsasında aparılmalı olduğu göstərilir. Həmçinin, 4-cü maddədə isə müvafiq mühasibat uçotu subyektlərində beynəlxalq standartların hansı növünün tətbiq edilməli olduğu göstərilmişdir (Qanun, 2018). Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının ölkəmizdə tətbiq edilməsi 4 may 2018-ci ildə Qanuna edilən dəyişikliklərdən sonra dayandırılmışdır. Müasir dövrdə həmin milli standartların yerində müvafiq beynəlxalq standartlar tətbiq ediləcəkdir. Qanunda edilmiş müvafiq dəyişikliklərin icra edilməsi üçün Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müvafiq qərarlar qəbul edilmiş və bu vaxtadək fəaliyyət göstərən uçot qaydalarında lazımi dəyişikliklər edilmişdir. Belə ki, Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 30 yanvar 2017-ci il tarixli, Q-01 sayılı Qərarı ilə mühasibat uçotunun hesablar planında da

müəyyəm dəyişiklik edilmiş, orada müvafiq düzəliş edilmiş, bu vaxtdək 1 sayılı MMUS-un tərkibində mövcud olan mühasibat uçotunun hesablar planı bəzi kiçik dəyişikliklərlə həmin Qərarla təsdiq edilmiş mühasibat uçotunun aparılması qaydalarının tərkibinə keçirilmişdir. Bununla da müəssisə və təşkilatlarda mühasibat uçotunun aparılmasının həm hüquqi, həm də normativ əsasları formalaşdırılmışdır. İnvestisiya qoyuluşlarının uçotu məsələləri də həmin hüquqi və normativ əsaslarla tənzimlənir. Belə ki, investisiya qoyuluşlarının uçotunun hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi yuxarıda sözügedən Qanunun müddəaları ilə reallaşdırıldığı halda, normativ tənzimlənmə məsələləri yuxarı pillədə həmin Qanunla qəbul edilmiş beynəlxalq mühasibat uçotu və maliyyə hesabatları standartları, aşağı pillədə isə Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının məlum qərarları ilə, həmçinin də Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş normalarla idarə olunur.

Azərbaycanda müəssisələrin inkişafı üçün investisiya qoyuluşları aktiv şəkildə genişləndirilməklə həyata keçirilir. Müəssisələr müasir avadanlıq alır, resursa qənaət edən texnologiyalar tətbiq edir, yeni növ məhsulların istehsalı üçün istehsal kompleksləri qururlar. Bu təşkilatların əsas kapitalla resursların səmərəli investisiyası yalnız investisiya xərclərinin məbləği, investisiya resurslarından istifadənin mümkün variantları və investisiya obyektlərinin yaradılmasının vaxtında olması haqqında vaxtında və etibarlı məlumat əsasında mümkündür. Ənənəvi maliyyə uçotu sistemi keçmiş dövrlərdə baş vermiş təsərrüfat əməliyyatları haqqında məlumatları qeyd edir. Bu hal investisiya qərarlarının qəbulu üçün normativ və hüquqi əsasları istifadə imkanını zəruri edir.

İqtisadi aktivlərin qəbul edilmiş təsnifatına uyğun olaraq bütün iqtisadi aktivlər maliyyə və qeyri-maliyyə aktivlərinə bölünür. Qeyri-maliyyə aktivləri mənşəyinə görə istehsal edilmiş və istehsal olunmayanlara bölünür. İstehsal edilmiş qeyri-maliyyə aktivləri istehsal prosesi nəticəsində yaranır, istehsal olunan qeyri-maliyyə aktivlərinin üç əsas növü vardır: əsas kapital, ehtiyatlar, dəyər.

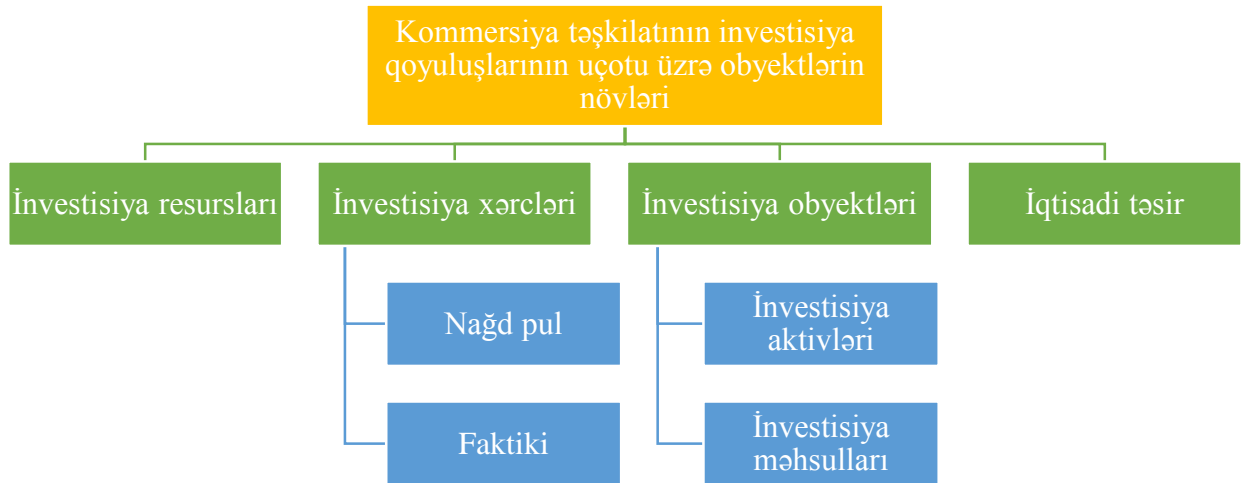
Əsas kapital dedikdə istehsalın nəticəsi olan, istehsal prosesində bir ildən artıq müddətdə təkrar istifadə edilən və ya təkrar istifadə olunan maddi və qeyri-maddi aktivlər başa düşülür. Eyni zamanda, maddi əsas vəsaitlərə aşağıdakı aktiv növləri daxildir: bina və tikililər; maşın və avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri; məhsul əldə etmək üçün dəfələrlə istifadə edilən aktivlər (damazlıq, məhsuldar, işlək mal-qara, meyvə bağları, üzüm bağları və digər plantasiyalar).

Kapital qoyuluşu şəklində investisiyalar uçotun, təhlilin və idarəetmənin mühüm obyektlərindən biridir. Buna görə də investisiya əməliyyatlarının monitorinqi sistemi böyük əhəmiyyət kəsb edir. İdarəetmə uçotu təşkilatlarda investisiyaların monitorinqinin ən optimal formasıdır.

İnvestisiyaların həm mühasibat uçotu obyektinə, həm də iqtisadi təhlil obyektinə kimi təqdim edilməsinin aktuallığı iqtisadi proseslərin mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin mürəkkəbliyi və aktuallığı ilə bağlıdır. İnvestisiyalar statik deyil, dinamik iqtisadi hadisə olduğundan mühasibat uçotu bunu sənədləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, investisiyaların struktur tərkibindən onların uçotunun mədaxil, sahiblik və bölgü əsasında qurulması üçün istifadə olunur. İnvestisiyaların uçotu müəssisənin vəziyyətinin maliyyə-iqtisadi təhlili üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İdarəetmə uçotunun mahiyyətinə, məzmununa və növlərinin təsnifatına sistemli yanaşma bizə investisiyaların idarə edilməsi uçotu sistemini mühasibat uçotunun ayrıca alt sistemi kimi ayırmağa imkan verir. Belə bir sistemi xarakterizə etmək üçün strateji və cari investisiyaların idarə edilməsi uçotu sistemi çərçivəsində məlumatları müəyyən etməyə və ümumiləşdirməyə imkan verən uçot obyektlərinin və metodlarının tərkibini əsaslandırmaq lazımdır. İnvestisiyaların idarə edilməsi uçotu sistemi çərçivəsində formalaşan məlumatların kommertiya təşkilatının xarici və daxili mühitini, onun investisiya imkanlarını, onların həyata keçirilməsi qaydasını xarakterizə etməsi, investisiya fəaliyyətinin yüksək səmərəliliyini təmin etməsi vacibdir.

Qrafik 1: Kommersiya təşkilatının investisiya qoyuluşlarının uçotu üzrə obyektlərin növləri

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunub.

İnvestisiya resursları dedikdə, investisiya fəaliyyəti obyektlərinə investisiya qoymaq üçün istifadə olunan təşkilatın hər hansı növ ehtiyatları, yəni kapital, maddi, maliyyə, təşkilati, əmək, intellektual, texnoloji, informasiya, habelə mülkiyyət hüquqları və s. başa düşülür.

Maliyyə uçotu sistemi çərçivəsində investisiya resurslarının qiymətləndirilməsi növləri qüvvədə olan qanunvericiliklə ciddi şəkildə tənzimlənir: cari və balans dəyəri, ilkin və bərpa dəyəri. İdarəetmə uçotu sistemində belə bir tənzimləmə yoxdur. İstifadə olunan qiymətləndirmə növü idarəetmə hesabatının hazırlanmasının xüsusi məqsədinə, məlumatları ümumiləşdirmək və təhlil etmək qabiliyyətinə, habelə idarəetmə səviyyəsinə əsasən müəyyən edilir.

İnvestordan xüsusi diqqət tələb edən investisiya resurslarının xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır. Bunlara daha ciddi daxili və xarici nəzarətə məruz qalan pul vəsaitləri daxildir. Bu, öz vəsaiti çatışmazlığı halında investisiya layihələrinin həyata keçirilməsində iştirak üçün əlavə ödənişin zəruriliyi ilə izah olunur. Mühasibat uçotu və idarəetmə hesabatının formalaşdırılması üçün vəsaitlərin mənbələri və hərəkət istiqamətləri haqqında məlumat vacibdir. Buna görə də investisiya fəaliyyətinin

uçotu obyektləri kimi investisiya fəaliyyəti obyektlərinin yaradılması üçün faktiki çəkilmiş xərcləri onların növləri (material və əmək məsrəfləri, əsas vəsaitlər və qeyri-maddi aktivlər üzrə amortizasiya ayırmaları) və pul vəsaitlərinin hərəkəti və hərəkəti üzrə ayrıca nəzərdən keçirmək lazımdır.

İnvestisiya resurslarının və investisiya obyektlərinin tərkibinin öyrənilməsi əsasında müəyyən edilmişdir ki, eyni tipli əmlak konkret investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi çərçivəsində həm investisiya resursu, həm də investisiya obyektinə ola bilər. Əgər investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi prosesində müasir zavod tikilirsə, o zaman avadanlıq investisiya resursu kimi çıxış edir. Əgər köhnəlmiş avadanlıq yeni avadanlıqla əvəz olunursa, o zaman avadanlıq investisiya obyektidir.

İnvestisiya aktivləri dedikdə, təyinatı üzrə istifadəyə hazırlanması üçün xeyli zaman tələb edən əmlak obyektinə başa düşülür. Bunlara alınması və tikintisi üçün çox zaman və xərc tələb olunan əmlak kompleksləri, əsas vəsaitlər və digər bənzər aktivlər daxildir.

Qiymətli kağızlar, məqsədli nağd pul depozitləri, elmi-texniki məhsullar, mülkiyyət hüquqları və əqli mülkiyyət hüquqları, məhsulun satış bazarlarının genişləndirilməsi, yeni növ məhsulların istehsalı və satışı, məhsulun maya dəyərinin azaldılması, resursa qənaət edən texnologiyalardan və müasir texnologiyaların tətbiqi nəzərdə tutulur.

İnvestisiyaların idarə edilməsi uçotu sistemi idarəetmə uçotunun alt sistemidir ki, onun daxilində səmərəli strateji və taktiki idarəetmə qərarlarının planlaşdırılması, təşkili, motivasiyası, nəzarəti, təhlili və hazırlanması üçün zəruri olan investisiya resursları, proseslər və nəticələr üzrə göstəricilərin formalaşdırılması həyata keçirilir. İnvestisiyaların idarə edilməsi uçotu sisteminin vəzifələri onun funksiyalarının həyata keçirilməsi yolu ilə həll edilir. İnvestisiyaların idarə edilməsi uçotu sisteminin bütün funksiyalarının məcmusunu iki əsas sahəyə bölmək olar: kommersiya təşkilatının investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi üçün bütün

idarəetmə səviyyələrini müvafiq məlumatlarla təmin etmək və konkret investisiya layihələrinin hər birinin idarə edilməsi üçün zəruri olan məlumatların formalaşdırılması.

İnvestisiyaların idarə edilməsi uçotu sisteminin funksiyaları müəyyən üsullardan istifadə etməklə yerinə yetirilir. İdarəetmə uçotu sistemi mühasibat uçotunun alt sistemi olduğundan, idarəetmə uçotunun məqsədləri əsasında dəyişdirilən ənənəvi uçot metodlarından idarəetmə uçotunda istifadə edilə bilər. Bunlara sənədləşdirmə və inventar, qiymətləndirmə və maya dəyəri, hesablar və ikili yazı, balans və hesabat daxildir. Məsələn, investisiya fəaliyyəti haqqında daxili məlumatların formalaşdırılması üçün maliyyə uçotu çərçivəsində eyni ilkin sənədlərdən istifadə edilə bilər. Eyni zamanda, idarəetmə (daxili) hesabat məzmununa görə mühasibat uçotundan fərqlənəcəkdir. İdarəetmə hesabatının məqsədi menecerlərin ehtiyaclarını ödəməkdir. Buna görə də, onlar rəhbərlik üçün hesabatın məzmunu, tezliyi və proseduruna dair tələbləri müəyyən etməlidirlər.

Strateji investisiyaların idarə edilməsinin uçot sistemi müəllif tərəfindən bir-biri ilə əlaqəli bir sıra elementlər kimi nəzərdən keçirilir: strateji məqsədlər; kommersiya təşkilatının fəaliyyətinin xarici və daxili mühitini xarakterizə edən göstəricilər; investisiya strategiyasını xarakterizə edən balanslaşdırılmış göstəricilər sistemi; daxili idarəetmə hesabatı. Strategiya hazırlamaq və onun həyata keçirilməsi yollarını müəyyən etmək üçün istifadə olunan obyektiv məlumatları formalaşdırmaq üçün təşkilatın fəaliyyətinin əhəmiyyətli sahələrinə dair məlumatlar ümumiləşdirilir. Strateji investisiya qoyuluşlarının idarə edilməsi uçotu sistemi istifadəçiləri təşkilatın investisiya resurslarını qiymətləndirməyə imkan verən məlumatları, onların daxili formada perspektiv formalaşdırılması imkanlarını təmin etməlidir.

II FƏSİL. VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ DAĞIDILMIŞ EMAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN BƏRPASI

2.1. Uzunmüddətli investisiyalar üzrə təsərrüfat əməliyyatları

Kənd təsərrüfatı sektoru kifayət qədər gəlirsiz və investisiya üçün cəlbedici deyil, lakin bütün iqtisadiyyatın inkişafı ondan asılıdır. Və əgər dövlət sabit və güclü iqtisadiyyatda maraqlıdırsa, o zaman əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına öz töhfəsini verməlidir. Ona görə də kənd təsərrüfatına investisiyaların cəlb edilməsi məsələsi iqtisadiyyatın inkişafında əsas məsələlərdən biri olaraq qalır.

İnvestisiya termininin bir neçə mənası var və çox vaxt uzunmüddətli investisiyalar anlayışı ilə eyniləşdirilir. İnvestisiya, pulun dəyərini artırmaq və ya müsbət gəlir təmin etmək ümidi ilə yerləşdirilə biləcəyi hər hansı bir alətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün aqrar-sənaye kompleksinin davamlı inkişafı üçün investisiya fəaliyyətinə, müəssisələrin zəruri maliyyə və maddi resurslarla təmin olunmasına ehtiyac var (Əliyeva G.O., 2021).

Ancaq Azərbaycanda kənd təsərrüfatı biznesinə uzunmüddətli investisiyalar məsələsi olduqca mürəkkəbdir. Burada müəyyən xüsusiyyətlər var. Deməli, onlardan biri ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatına uzunmüddətli investisiyalar onda təzahür edir ki, kapitalın insan əməyinin nəticəsi olan obyektlərə qoyulması ilə yanaşı, kənd təsərrüfatına da təbiət obyektlərində həyata keçirilir ki, bu da digər şeylərin bərabər olması onların fəaliyyətini daha kapital tutumlu edir. Bundan başqa, uzun qaytarılma müddəti və yüksək risklərlə, təbiət öz qanunlarına uyğun qurulması onun idarə edilməsi ya qeyri-mümkün, ya da bahalıdır.

Bundan əlavə, demək olar ki, kənd təsərrüfatına qoyulan investisiyaların, kapital qoyuluşlarının bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, effekt indiki investisiyalardan fərqli olaraq dərhal deyil, onlar işlənib istifadəyə verildikdən sonra özünü göstərir. Əgər təsərrüfatda tikilmiş bina və tikililərdən indiki şəraitdə səmərəli

istifadə etmək mümkün deyilsə, onda onun dəyişdirilməsi vaxt və xeyli vəsait tələb edəcəkdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatına kapital qoyuluşlarının strukturunda ən böyük payı sənaye və sosial obyektlərin tikintisi, avadanlıqların, nəqliyyat vasitələrinin alınması xərcləri tutur. İqtisadiyyatın ixtisaslaşmasından asılı olaraq bu xərclərin payı əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Belə ki, taxıl istehsalı üzrə ixtisaslaşan müəssisələrdə mühüm payı traktor, kombayn, ixtisaslaşdırılmış maşınların alınması xərcləri, habelə taxıl anbarlarının, axınların, anbarların və s. tikintisinə qoyulan investisiyalar tutur.

Yüksək payı olan təsərrüfatlarda. əmtəəlik məhsulların tərkibində heyvandarlıq məhsullarının böyük hissəsi, əsaslı vəsait qoyuluşlarının dəyəri heyvandarlıq binalarının, məhsuldar mal-qaranın, yemin saxlanması və hazırlanması üçün qabların payına düşür.

Ümumiyyətlə, son bir neçə ildə AR-ın ermənilər tərəfindən dağıdılmış ərazilərində kənd təsərrüfatına uzunmüddətli investisiyalar sərfəli deyildi. Kənd təsərrüfatı sahəsi yalnız subsidiyalar sayəsində gözlənilən nəticəni verir. Kənd təsərrüfatına davamlı investisiyalar çox təsir edici bir tənəzzülə səbəb ola bilər. Amma indi vəziyyət əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir.

Kənd təsərrüfatında dövlətin və sənayenin dəstəyi sayəsində cəlbedicilik əhəmiyyətli dərəcədə artır. İnvestorlar da kənd təsərrüfatı sənayesi ilə fərqli şəkildə əlaqə yaratmağa başladılar. Bütün bunların səbəbi bütün dünyada müxtəlif ərzaq məhsullarının bahalaşması, eləcə də ümumilikdə kənd təsərrüfatının əhəmiyyətinin artması idi.

2015-2020-ci illərdə, statistik göstəricilərə əsasən, kənd təsərrüfatına uzunmüddətli investisiyalar təxminən ümumi investisiyanın çox az hissəsini təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında ayrı-ayrı subyektlər və kənd təsərrüfatı sektoruna investisiyaların həcmi və dinamikasını təhlil edək (cədvəl 1, 2):

Cədvəl 1: Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatın sahələri investisiyaların dinamikası (milyon manatla)

İllər	Cəmi	o cümlədən					
		sənaye	kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	tikinti	nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	informasiya və rabitə	digər sahələr
2015	15957,0	8499,9	355,4	2123,5	2199,9	335,3	2443,0
2016	15772,8	9949,8	325,1	2831,8	1392,3	199,4	1074,4
2017	17430,3	10610,1	617,8	2746,0	1777,7	171,9	1506,8
2018	17244,9	8497,2	764,4	3721,4	1926,6	441,5	1893,8
2019	18539,5	9258,0	769,5	3550,4	2190,7	547,1	2223,8
2020	17226,1	9065,3	520,6	3178,5	2092,6	185,5	2183,6

Mənbə: <https://www.stat.gov.az> - Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Dinamika məlumatlarından da görüldüyü kimi, kənd təsərrüfatına investisiyaların həcmi 2016-2019-cu illərdə artdığı halda, 2020-ci ildən sonra azalma olmuşdur. Ölkədə ən çox sənaye sahəsi üzrə investisiyalar yönləndiyini görə bilərik. Digər ən çox investisiyaların cəlb olunduğu sahə isə tikinti sektorudur.

Cədvəl 2: Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatın sahələri investisiyaların dinamikası (faizlə)

İllər	Cəmi	o cümlədən					
		sənaye	kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	tikinti	nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	informasiya və rabitə	digər sahələr
2015	100,0	53,3	2,2	13,3	13,8	2,1	15,3
2016	100,0	63,1	2,1	17,9	8,8	1,3	6,8
2017	100,0	60,9	3,5	15,8	10,2	1,0	8,6
2018	100,0	49,3	4,4	21,6	11,2	2,6	10,9
2019	100,0	49,9	4,2	19,2	11,8	3,0	11,9
2020	100,0	52,6	3,0	18,5	12,1	1,1	12,7

Mənbə: <https://www.stat.gov.az> - Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıdakı məlumatları təhlil edərək belə bir nəticəyə gəldik ki, AR-da iqtisadiyyat sahələri arasında kənd təsərrüfatında istifadə olunan əsas kapitala uzunmüddətli investisiyaların həcmi elə də böyük deyil. Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar-sənaye kompleksinə investisiya qoyuluşu ilə bağlı problemlər investisiya proseslərinə təsirin iqtisadi üsullarını, daha dəqiq desək: investisiya fəaliyyətini təşviq edən və investisiya axınını tənzimləyən qiymət, vergi, maliyyə siyasətinin tətbiqi ilə aradan qaldırılır. Investisiya proseslərinin idarə edilməsi idarəetmənin bütün səviyyələrində investisiya sferasında idarəetmə mexanizminin elementlərinə təsir vasitəsilə həyata keçirilir (Kızılyalçın D.A., 2021). İdarəetmə səviyyələrinin bölüşdürülməsi zəruridir, çünki idarəetmə fəaliyyətinin obyektindən asılı olaraq, müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin maraqlarına əsaslanan problemlər nəzərdən keçirilir. Dövlətin idarəetmə sistemi kimi bu maraqları nəzərə alıb, investisiya sektorunun maliyyələşdirilməsi sisteminin formalaşdırılması yolu ilə onları makroiqtisadi problemlərin həllinə yönəldə bilib-bilməyəcəyinə görə bu dövlətin həyat qabiliyyətini mühakimə etmək olar.

Kənd təsərrüfatı istehsalının investisiya resurslarının idarə edilməsinin yaradılmasına və investisiya sahəsinin səmərəliliyinin artırılmasına kömək edən əsas prioritet vəzifələri müəyyən etmək olar:

- ölkənin ərzaq fondunun formalaşmasına cavabdeh olan, bazara ərzaq və xammal əsas tədarükçüsü kimi daxili aqrar-sənaye kompleksinin maddi-texniki və sosial bazasına vaxtında və keyfiyyətli investisiya qoyuluşunu nəzərə almaq dövlət siyasətinin ən mühüm prioritetlərindən biri olmalıdır;

- bütün maliyyə mənbələrinin: dövlət və regional büdcələrdən vəsaitlərin cəlb edilməsini nəzərdə tutmaqla investisiya fəaliyyətinin maliyyə təminatı sistemində islahatlar aparmaq; özünü təmin edən və kommertiya mənbələri; kommertiya bankı kreditləri; əhəlinin vəsaitləri, habelə xarici investisiyalar cəlb olunmalıdır.

Xarici investisiya cəlb olunarkən kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün adətən aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilir:

1) Davamlılıq:

- öz kapitalının və uzunmüddətli borc kapitalının cəminin əsas kapitalla bölünməsi ilə hesablanan kapitalın əhatə əmsalı;

- zəruri hallarda dərhal sərbəst buraxıla bilən aktivlərin cəlb edilmiş qısamüddətli və ortamüddətli kapitalın məbləğinə nisbətində bərabər olan kapitalın ödənilməsi əmsalı;

- kapitalın ümumi məbləğində və ya balansın strukturunda öz və borc kapitalının payı.

2) Kapital, cəlb edilmiş və ümumi kapital və xalis aktivlərin gəlir əldə etmək qabiliyyəti ilə bağlı qiymətləndirilən gəlirlilik.

Yuxarıda göstərilən göstəricilər nə qədər yüksək olarsa, müəssisənin maliyyə vəziyyəti bir o qədər yaxşı hesab olunur.

Bu gün Azərbaycanda əksər kənd təsərrüfatı təşkilatları zərərli olmasa da, minimum mənfəətlə işləyirlər. Anladığımız kimi, bu, açıq şəkildə investisiya cəlb etmək üçün kifayət deyil, heç kim gəlirsiz istehsala investisiya qoymaq istəmir. Başa düşmək lazımdır ki, investorlar yalnız məqbul gəlirlilik səviyyəsinə malik olan sahələrə investisiya qoyurlar.

Azərbaycan, eləcə də Vətən müharibəsində dağıdılmış ərazilər kənd təsərrüfatı üzrə köklü modernləşdirmə tələb edir, lakin bunun üçün öz vəsaitləri və dövlətin tədbirləri kifayət deyil. Məhz buna görə də kənd təsərrüfatına xarici və daxili investisiyaların cəlb edilməsi bu sənayenin gələcəyi üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Bu gün yalnız tam modernləşmədən keçmiş, sabit rentabellik və rentabellik səviyyəsinə çatmış müəssisələrin xarici investisiyaları cəlb etmək şansı var. Dövlət

tərəfindən yerli təsərrüfatların tam texniki cəhətdən yenidən təchiz edilməsini maliyyələşdirmək, o cümlədən bu təsərrüfatlara güzəştli şərtlərlə kənd təsərrüfatı kreditləri almaq imkanı yaratmaq lazımdır. Bu, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin yığılmış kredit borclarından qurtulması və mənfəətlə işləməyə başlaması üçün lazımdır.

Kənd təsərrüfatı yüksək marjinalığı ilə seçilməkdə davam edir ki, bu da bu iqtisadi sektoru ən perspektivli sahələrdən birinə çevirir. Bununla belə, böyük mənfəət, həmişə olduğu kimi, artan risklərlə müşayiət olunur.

Kənd təsərrüfatına sərmayə qoymaq bir neçə mühüm problemi bir anda həll edir. Birincisi, dövlətin ümumi iqtisadi artımına böyük töhfə verəcəkdir. İkincisi, ölkənin ərzaq təminatı artır ki, bu da milli təhlükəsizlik baxımından vacibdir. Üçüncüsü, vətəndaş cəmiyyətində sosial gərginliyi aradan qaldıran yeni iş yerləri yaradılır.

Bundan əlavə, iqtisadiyyatın aqrar sektoruna daimi və bacarıqlı investisiyalar müasir innovativ texnologiyaların inkişafına təkan verir. Aqrar kompleks ənənəvi olaraq maşınqayırma sənayesi, kimya sənayesi, biokimya, energetika və digər sənaye sahələri ilə sıx əlaqə saxlayır.

Dövlətin əhəmiyyətli müdaxiləsi olmadan kənd təsərrüfatına investisiya qoyuluşu mümkün deyil. Yalnız dövlət tənzimləyici qurumları kənd təsərrüfatı istehsalına böyük kapital axını cəlb edə bilər.

Həç kimə sirr deyil ki, kənd təsərrüfatı son nəticədə ərzaq istehsal edir. Dünya əhalisinin yüksək sürətlə artmağa davam etməsi ilə qida məhsullarına tələbat durmadan artacaq. Əksər investisiya qrupları üçün bu amil investisiya üçün həlledicidir. Bu gün getdikcə daha aydın görünür ki, ucuz ərzaq dövrləri get-gedə keçmişə çevrilir. Planetin ekoloji fonunun pisləşməsi, iqlim dəyişikliyi və əhalinin həddindən artıq çoxalması problemi ilə əlaqədar olaraq ərzaq məhsullarının qiymətləri ildən-ilə artmaqda davam edir. Bu o deməkdir ki, iqtisadiyyatın bu

sahəsinə, xüsusən də resurslara qənaət etməyə yönəlmiş texnologiyalara qoyulan investisiyaların əhəmiyyətli perspektivləri var. Və bu, artıq nəzərə çarpır, çünki bu investisiyalar inanılmaz sürətlə artmağa davam edir. Kənd təsərrüfatı kompleksinə investisiya qoyuluşunun əsas üstünlüyü aşağı maliyyə riskləridir. İnvestorlar çox qiymət dəyişkənliyindən və ya tələbin dəyişməsinə narahat deyillər.

Kənd təsərrüfatı sərmayəsinin bütün müsbət amillərinə baxmayaraq, Azərbaycanda bu sənayeyə nağd investisiyaların kəskin çatışmazlığı var. Bu gün ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən bir çox təsərrüfat müəssisələri sağ qalma ərafəsində işləyir, bəzi hallarda itkilərə məruz qalır, digərlərində isə minimal gəlir əldə edir. İndi son dərəcə aydındır ki, ölkəmizdə kənd təsərrüfatı modernləşdirilməlidir. Lakin öz vəsaitləri, o cümlədən dövlət subsidiyaları qlobal dəyişiklikləri həyata keçirmək üçün kifayət etmir. Məhz buna görə də xarici investisiyalar strateji əhəmiyyətli rol oynayır.

Xarici investisiya yalnız istehsal xəttini modernləşdirir və hazırda müasir standartlara uyğun fəaliyyət göstərən müəssisələrə çata bilər ki, bu da onlara yaxşı gəlirlilik səviyyəsi ilə sabit gəlir əldə etməyə imkan verir (Talibli M., 2018). Ona görə də dövlət köhnə təsərrüfatların yenidən təchiz olunmasının maliyyələşdirilməsinə fəal dəstək verməlidir. Eyni zamanda fermerlərə güzəştli şərtlərlə kreditlər açmaq lazımdır ki, bu da onların ayaq üstə durmasına kömək edəcək.

Kənd təsərrüfatına investisiya qoyuluşu dünyanın ən yoxsul insanların yaşadığı ərazilərdə aclıq və yoxsulluğun beynəlxalq problemini həll etməlidir. İndi sübut edilmişdir ki, aqrar sektorda ümumi daxili məhsulun artması dərhal əhalinin həyat səviyyəsinə təsir edir və yoxsulluq problemini həll edir.

Kənd təsərrüfatının inkişaf perspektivlərinə təsir edən amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Vergi güzəştləri. Kənd təsərrüfatı Azərbaycanda vergi güzəştlərinin olduğu və əlavə ödənişlərin olmadığı sektordur.

2. İdxalın tənzimlənməsi.

3. Borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi üçün şərait yaradılmışdır. Kənd təsərrüfatına investisiyalarla bağlı kreditlərə xidmət üzrə faiz xərclərini subsidiyalaşdırmaq üçün dövlət və yerli büdcələrdən pul ayrılır.

4. Taxıl bazarına müdaxilələr. Ölkənin daxili bazarında qiymətlərə təsir göstərmək məqsədilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən xüsusi fond yaradılmalıdır.

5. İxrac maneələri. Hökumət daxili bazarda tədarük və qiymətləri nəzarətdə saxlamaq üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracını məhdudlaşdırmaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə edilə bilər.

6. Gübrə, toxum və yanacağın dəyərinin ödənilməsi. Kənd sakinləri bu xərclərin qismən ödənilməsinə arxalana bilərlər. Azərbaycanın bölgələrində müxtəlif kompensasiya mexanizmləri istifadə olunur, adətən vəsait yerli büdcələr tərəfindən ayrılır.

7. Kənd təsərrüfatı istehsalına investisiyalar. Pul investisiyaları Azərbaycan şirkətlərinə subsidiyalar almağa imkan verir, həmçinin onlara güzəştli vergi rejiminə zəmanət verir. Bundan əlavə, taxıl istehsalına investisiyalar, təbii ki, dəyər zənciri əlavə emal təmin edərsə və ya xammal kimi istifadə olunarsa (məsələn, heyvandarlıq üçün yem, un dəyirmanı və ya çörəkçilik istehsalında) xammal xərclərini və əsas dəyəri azaldır.

8. Əsas strategiya, torpağa investisiya. Aydındır ki, qiymətlər onun real dəyərini əks etdirmir, ona görə də biz əkin sahələrini dəyərini yüksək qiymətləndirən, artan pul vəsaitləri axını yarada bilən aktiv kimi ala bilərik. Bundan əlavə, torpaq daha ucuz kreditlər üçün girov kimi istifadə edilə bilər.

9. Pambıq sahələri üzrə investisiyaların artırılmasında suvarma problemləri. Hər kəsə məlumdur ki, Azərbaycanın iqlimi ilə bağlı bu sahənin inkişafında geniş

imkanlar var. Lakin tək region üzrə deyil, bütün dünyada su ehtiyatları ilə bağlı çətinliklər mövcuddur.

Bununla belə, investorlar kənd təsərrüfatında risklə üzləşə bilirlər. Məsələn, mövsümlilik, investisiya dövriyyəsinin ilkin mərhələsində pul çatışmazlığı, torpağın qiymətinin qalxması, ixtisaslı kadrların, gübrələrin, yanacaq-sürtkü materiallarının çatışmazlığı. Bu vəziyyətdən çıxış yolu kənd təsərrüfatında risk sığortası ola bilər.

Beləliklə, Azərbaycanın, eləcə də Vətən müharibəsindən dağıdılmış ərazilərin kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən daimi dəstəyə ehtiyacı var. Bu gün dövlət tərəfindən bu sahəyə diqqət yetirilir, müxtəlif inkişaf proqramları hazırlanır ki, bu da kənd təsərrüfatına müsbət təsir göstərir. Sənaye gəlirli olur və beləliklə investorları cəlb edir. Keyfiyyətli kənd təsərrüfatı aktivlərinə sərmayə qoyan investorların daha yaxşı mövqedə olacağı ehtimalı var. Risk sığortası tətbiqi ilə kənd təsərrüfatı aktivlərini bugünkü qiymətlərlə alan investorlar investisiyalarını uzunmüddətli dövrdə inflyasiya meyllərindən sığortalaya və gələcəkdə yaxşı gəlir əldə etmək üçün ehtiyat yarada biləcəkdir.

2.2. Uzunmüddətli investisiyalar üzrə təsərrüfat əməliyyatlarının sintetik və analitik uçotu problemləri

Bu gün müəssisənin mühasibat uçotu sistemi sintetik və analitik xüsusiyyətlərin, o cümlədən investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi vəzifəsi ilə üzləşir. Əsas vəsaitlərin tikintisi formasında həyata keçirilən təsərrüfat əməliyyatlarında investisiya fəaliyyətinin analitik uçotunun aparılması xüsusi rol oynayır. Bu, mühasibat uçotunun idarəetmə funksiyalarını, o cümlədən kapital qoyuluşu büdcəsinin icrasına nəzarəti həyata keçirməyə imkan verir. Real investisiya sahəsində investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi prosesində investor müəssisə, mürəkkəbliyinə uyğun olaraq sistemin vəziyyətindəki dəyişiklikləri əks

etdirən əməliyyatlar, hərəkətlər və proseslər haqqında məlumat və mesajlar şəklində çoxsaylı müxtəlif məlumat axınlarını ehtiyac duyur. İnvestisiya fəaliyyəti prosesində yaranan informasiya axınının ümumi həcmnin 90%-dən çoxunu təşkil edən iqtisadi informasiya xüsusi yer tutur. Bu işdə aparıcı rol mühasibat uçotu sistemində yaradılan məlumatlara aiddir.

Bununla belə, praktikada bir tərəfdən böyük informasiya çatışmazlığı və onun ləngiməsi, digər tərəfdən isə mühasibat uçotu sistemində formalaşan məlumatların yarısı iddiasız olaraq qalır. Bu, idarəetmə sisteminin informasiya tələbatının tədqiqinin və mühasibat uçotu sisteminin idarəetmənin tələblərinə uyğun transformasiyasının aktuallığı və zəruriliyi haqqında nəticəyə gətirib çıxarır.

Mühasibat uçotu sisteminin əsas məqsədinin idarəetmə üçün informasiya bazasını yaratmaqdan ibarət olduğunu əsas götürərək, hesab etmək məqsədəuyğundur ki, mühasibat uçotunun qarşısında operativ, sintetik və analitik xassələri gücləndirmək, qısamüddətli iqtisadi proqnozlar üçün obyektiv operativ məlumat vermək vəzifəsi durur (Özçelik F., 2017). Hesab etmək lazımdır ki, investisiyaların idarə edilməsi sistemi aparıcı, investisiya uçotu sistemi isə dəstəkləyici həlqədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, normativ ədəbiyyatda analitik uçotun, eləcə də ayrıca uçotun dəqiq tərifini yoxdur. Analitik uçotda analitik hesablardan istifadə etməklə müəssisələrin, təşkilatların, idarələrin təsərrüfat əməliyyatlarının və vəsaitlərinin ətraflı uçotu, o cümlədən də ilkin uçot sənədləri əsasında aparıldığı hər kəsə məlumdur.

Sistem mühasibat uçotu çərçivəsində analitik uçotun aparılması həmişə zəruri deyil və müəyyən kodlar təyin etməklə, müxtəlif təsnifatçılardan və digər operativ uçot imkanlarından istifadə etməklə reallaşdırıla bilər. Eyni zamanda mühasibat uçotu qaydalarında subhesablar səviyyəsində hansı informasiya bölmələrinin və hansı iyerarxiyada göstərilməli, hansının analitik uçotda aparılmasının ciddi

tənzimlənməsi nəzərdə tutulmamışdır. Hesablar Planı və ondan istifadəyə dair təlimatların təklif etdiyi subhesab növləri məsləhət xarakteri daşıyır. Bu sənədin hər bir hesab üçün təklif etdiyi analitik uçot növləri tam olduğunu iddia etmir.

Təsərrüfat subyektinin uçot siyasəti işlənilib hazırlanarkən və təsdiq edilərkən, xüsusən də mühasibat uçotunun və hesabatın vaxtında və dolğunluğuna dair tələblərə uyğun olaraq burada mühasibat uçotu üçün zəruri olacaq sintetik və analitik hesablarını özündə əks etdirən şirkət işçisi hesablar planı təsdiq edilir (Ahmet O.N., 2016). Qeyd etmək lazımdır ki, analitik səviyyədə uçot obyektlərinin növlərinin təsnifatçısı bütün bu obyektləri əhatə edəcək şəkildə olmalıdır, çünki əks halda sintetik uçot hesabları üzrə dövriyyəyə və qalıqlara analitik uçot məlumatlarının eyniliyinə zəmanət vermək, eləcə də təsnifatın keyfiyyətini təmin etmək çətindir.

Analitik uçot mühasibat uçotunun keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün effektiv vasitədir və onun tərtibi informasiya istifadəçilərinin dairəsini və tələb olunan təfərrüat dərəcəsini müəyyən etməklə başlamalıdır. Fikrimcə, uzunmüddətli investisiya fəaliyyətinin analitik uçotunu təşkil edərkən aşağıdakı ehtiyacları rəhbər tutmaq lazımdır:

- operativ uçot, investisiya prosesinin və uçot proseslərinin idarə edilməsi;
- böyük həcmdə müfəssəl məlumatların təqdim olunduğu izahatlarda mühasibat hesabatları və ilk növbədə illik hesabatlar;
- investisiya fəaliyyəti kontekstində müəssisələr tərəfindən tərtib edilən və təqdim edilən statistik hesabatlar;
- təşkilatın daxili iş prosesi, habelə mühasibat uçotu məlumatlarının daxili və xarici istifadəçilərinə təqdim edilən əlavə hesabat formaları. Fikrimcə, əlavə hesabat formalarının hazırlanması zərurəti təsərrüfat subyektinin investisiya fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Mühasibat uçotu obyektlərinin təsnifatının əlamətləri müəyyən edildikdə, hər bir fəaliyyət üçün dəyərlərin yekun siyahısı müəyyən edildikdə və cari iş

aparıldıqda, müəssisə tərəfindən analitik uçotun aparıla bilər. Mühasibat uçotu obyektlərinin gözlənilən müxtəlifliyinə əsaslanaraq, müəssisənin ən başlanğıcında analitik uçotun növlərini müəyyənləşdirilməlidir, sonra iqtisadi fəaliyyətin gedişində (o cümlədən uzunmüddətli investisiya fəaliyyəti kontekstində) bu növlərin siyahısı daim yenilənməlidir.

Təsərrüfat subyektlərinin investisiya fəaliyyətinin uçot və analitik məlumatlarının tətbiqinin ən dolğun idarəetmə tərəfi əsas vəsaitlərin iqtisadi üsulla qurulması kimi kapital qoyuluşlarının belə formasında həyata keçirilir. Burada bu kapital qoyuluşlarının təsnifatının xüsusiyyətlərini vurğulamaq və bu xüsusiyyətlərin siyahısını müəyyən etmək, yəni investisiya fəaliyyətinin analitik uçotunun strukturunu təyin etmək lazımdır.

Ümumilikdə təsərrüfat subyektlərinin kapital qoyuluşlarının tərkibinin və müvafiq olaraq “Dövriyyədənənar aktivlərə investisiyalar” hesabının strukturunun açıqlanması qeyd olunan hesab üzrə subhesabların aparılması, vəsaitlərin formalaşdırılması uçotu aparılmaqla, kapital qoyuluşlarının müəyyən növü üzrə məsrəflər onların sənaye və digər xüsusiyyətlərinə görə həyata keçirilir. Yuxarıda göstərilən subhesablar üzrə investisiya fəaliyyəti ilə bağlı xərclərin uçotunun aparılmasını təsərrüfat subyektinin kapital qoyuluşlarının analitik uçotunun birinci səviyyəsi hesab etmək məqsədəuyğundur.

Mühasibat uçotu məlumatlarının təfərrüatları kapital qoyuluşlarının strukturunda da həyata keçirilir - əldə edilmiş, tikilməkdə olan (maddi aktivlər) və ya yaradılmış (qeyri-maddi aktivlər) hər bir obyekt üçün analitik uçotun aparılması məcburidir. Bu zaman “Dövriyyədənənar aktivlərə investisiyalar” hesabı maya dəyərini uçotu və kapital qoyuluşu obyektlərinin maya dəyərini uçotunun sifariş əsasında metodundan istifadə etməklə maya dəyəri hesabı rolunu oynayır.

Bundan əlavə, əsas vəsaitlərin tikintisi formasında həyata keçirilən investisiya fəaliyyəti haqqında uçot məlumatlarının təfərrüat səviyyələrinin daha da

tənzimlənməsinə müraciət etmək lazımdır. “Əsas vəsaitlərin tikintisi” subhesabında ümumilikdə tikintiyə və ayrı-ayrı obyektlərə (bina, tikili və s.) faktiki məsrəflər üzrə uçotun aparılması təklif etmək olar.

Normativ bazanın təhlili göstərdi ki, uzunmüddətli investisiyaların uçotu haqqında müəyyən edilmişdir ki, obyektlərin tikintisi üçün məsrəflərin uçotu təşkil edilərkən təkrar istehsal və texnoloji xərc strukturları haqqında məlumatların alınmasını təmin etmək lazımdır, o cümlədən də tikinti işlərinin aparılması üsulu, tikilməkdə olan obyektlərin təyinatı və digər alınmalar da təmin olunmalıdır (Xamroeva İ.N., 2022). Bu təfərrüat həm planlaşdırmada, həm də investisiyaların uçotunda tətbiq edilir və təxmin edilən limitə riayət olunmasına nəzarət etmək zərurətindən irəli gəlir və həmçinin statistik hesabatların hazırlanmasında istifadə olunur.

Xərclərin təyinatına görə qruplaşdırılmasının (sənaye və qeyri-istehsalat obyektlərinin tikintisi) onlar üçün hesabat göstəricilərinin formalaşdırılmasına dair müxtəlif tələblərdən qaynaqlandığını güman etmək məqsədəuyğundur. Bundan əlavə, tikintiyə xərclənmiş məbləğlərin sonradan necə qaytarılacağı nəzərə alınmalıdır - amortizasiya hesablanması (istehsal məqsədləri üçün əsas vəsaitlər üçün), vergilər ödənildikdən sonra təşkilatın sərəncamında qalan mənfəət (qeyri-istehsal məqsədləri üçün). Analitik uçotda işin istehsal üsulu (podrat və təsərrüfat üsulları) üzrə məlumatların bölüşdürülməsi zərurəti tikinti-quraşdırma işlərinin maya dəyərinin vergiyə cəlb edilməsinə yanaşmaların fərqliliyi ilə əlaqədardır.

Uzunmüddətli investisiyaların uçotunda əsas vəsaitlərin və avadanlıqların dəyərini artırmayan xərclər aşağıdakı alt qruplara bölünür:

- quraşdırma üçün təhvil verilmiş avadanlıq;
- quraşdırma tələb etməyən avadanlıq;
- quraşdırma tələb edən, lakin daimi ehtiyat üçün nəzərdə tutulmuş avadanlıq.

Fikrimcə, bu cür təfərrüatlar, inventar ehtiyatı olduğundan, başa çatmış tikinti-quraşdırma işlərinin həcmi, quraşdırılmış avadanlığın dəyəri və digər xərclərlə üst-üstə düşməməli olan növbəti il üçün tikintinin maliyyələşdirilməsinin həcmi müəyyən etmək üçün lazımdır, habelə önümüzdəki dövrlərdə tikintisini təmin etmək lazımdır.

Əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan digər məsrəflər üzrə analitik uçotun tərtibinə xüsusi diqqət yetirmək məqsədəuyğundur. Digər xərclərin uçotu mühasiblər üçün ən çox vaxt aparan və məsuliyyətli sahədir (Hanson S.G., Stein J.C., 2015). Bu məsrəflərin çox vaxt açıq-aşkar maddi forması olmur və onların təqdim edilməsinin qanuniliyi və ödəniş üçün təqdim olunan xərclərin məbləğlərinin düzgünlüyü tam olaraq təşkilatın mühasibat şöbəsinə həvalə edilir. Kapital qoyuluşlarının tərkibinə digər xərclərin daxil edilməsinin şərtlərindən biri onların layihə-smeta sənədlərində olması olduğundan, fikrimcə, müəyyən xərclərin ödənilməsinin qanuniliyinə nəzarət etmək və müəyyən etmək üçün iş aparılmalıdır.

Digər tərəfdən, analitik uçotda smetalarda nəzərdə tutulmuş digər əsaslı məsrəflər onların növləri üzrə uçota alınmalı və “Dövriyyədən kənar aktivlərə investisiyalar” hesabında istehsal olunduqları faktiki məsrəflərin məbləğində, o cümlədən ödənilmiş və ya ödənişə qəbul edilmiş müqavilə dəyəri ilə əks etdirilməlidir. Görünür ki, bu cür xərclərin analitik uçotuna ehtiyac ən azı iki məqamla bağlıdır:

1) onlardan bəziləri nadir hallarda tikilməkdə olan hər hansı bir ayrıca əsas vəsaitə aiddir (layihələndirmə və tədqiqat işləri üçün xərclər, sahə nəzarəti, torpaqların alınması xərcləri və s.). Çəkilən xərclərin tikilməkdə olan obyektlər arasında bölüşdürülməsinə ehtiyac var və bu bölgü müxtəlif dövrlərdə - tikinti başa çatdıqda aparılır;

2) layihə-smeta sənədlərində digər xərclərin normallaşdırılması (sökülən binaların kompensasiyası, bina və tikililərin köçürülməsi zamanı itkilərin və itkilərin

ödənilməsi, əsaslı tikinti aparatlarının saxlanması və texniki nəzarət bölmələri və s. ilə bağlı xərclər). Bu faktiki xərclərin təxmin edilən göstəricilərlə müqayisəsinin vacib olduğunu düşünmək məqsədəuyğundur, xüsusən layihə smetasını hazırlayarkən bu cür xərclərin tam və ətraflı qiymətləndirilməsi onların ciddi normalaşdırılması nəzərə alınmaqla aparılır.

Əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan xərclərin uçotunu investisiya fəaliyyətinin uçotunun ən vacib sahələrindən biri hesab etmək məqsədəuyğundur. Xərclərin tərkibi uzunmüddətli investisiyaların uçotu haqqında qəbul edilən əsasnamə ilə müəyyən edilir. Bu xərclər aşağıdakılara bölmək olar:

- icmal smetalarda nəzərdə tutulmuş tikinti xərcləri (xüsusilə, tikinti üçün torpaq sahələrinin ayrılması zamanı sökülən tikililərin və əkinlərin dəyərini ödənilməsi ilə bağlı xərclər);

- belə hesablamalarda nəzərdə tutulmayan (məsələn, tikintinin konservasiyası xərcləri, cərimələr və s.).

Fikrimcə, müəyyən xərclərin tikilməkdə olan obyektin ilkin maya dəyərinə daxil edilməsi məsələsi yalnız bu məsrəflərlə obyektin tikintisi prosesi arasında əlaqənin olub-olmaması nöqtəyi-nəzərindən həll edilməlidir. Eyni zamanda, belə xərclərin başa çatdırılmış tikinti obyektinin inventar dəyərinə səhv daxil edilməsi (xüsusən də “digər xərclər” kimi təsnifləşdirilməsi) bu obyektin sahibi olan investor müəssisədən amortizasiya və əmlak vergisinin həddindən artıq hesablanmasına səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, tikinti-quraşdırma işlərinin podrat üsulu ilə smetada nəzərdə tutulmayan və tikinti müqaviləsində göstərilməyən (yəni investor tərəfindən ödənilməyən) xərclərin baş verməsi onların mühasibat uçotunda silinməsinə nəzərdə tutur.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək, əsas vəsaitlərin tikintisi zamanı xərclərin texnoloji strukturundan “Əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan məsrəflər” maddəsini çıxarmaq olar. Belə xərclər zəruridir:

- “Digər xərclər” maddəsi üzrə obyektin maya dəyərinə daxil etmək;
- Subhesabdan istifadə istisna olmaqla, onların ödənilmə mənbəyini və müvafiq olaraq mühasibat uçotunda əks etdirilməsini müəyyən etmək.

Sadalanan məsrəf növlərinin ya istehsal xarakteri daşımayan (söküntü xərcləri), ya da birmənalı olaraq hər hansı konkret obyektə aid edilə bilməyən (kredit üzrə faiz) müxtəlif iqtisadi məzmunu, şübhəsiz ki, analitik uçotda onların ayrılmasını zəruri edir.

Onu da qeyd etmək olar ki, sadalanan məsrəflərin “Digər əsaslı məsrəflər” adlı bir maddədə təklif olunan ümumiləşdirilməsi onların təyinatı üzrə obyektlərin inventar dəyərinə daxil edilməsini sadələşdirməyə imkan verir və əgər onlar bir neçə obyektə aiddirsə, onların bölüşdürülməsi nəzərdə tutulur.

Normativ sənəddən bu çıxarış investisiya fəaliyyəti ilə bağlı məsrəflər üçün analitik uçotun başqa səviyyəsini saxlamaq zərurətini təklif edirəm və bu detallaşdırmanın vəzifəsi podratçılarla hesablaşmaların vəziyyəti və tikinti işlərinin həyata keçirilməsi haqqında operativ və dəqiq məlumat yaratmaqdır. Bundan əlavə, qaydalar uzunmüddətli investisiyaların uçotunun ümumən tikinti üçün və ona daxil olan ayrı-ayrı obyektlər (bina, tikililər) üzrə tikintinin başlanğıcından hazırkı vəziyyətə qədər olan hesabat dövrləri kontekstində hesablama əsasında aparılmasını nəzərdə tutur.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, əsas vəsaitlərin tikintisinə kapital qoyuluşlarının analitik uçotu elə təşkil edilməlidir ki, mühasibat uçotu məlumatlarının maraqlı istifadəçiləri bütün sadalanan mövqelər üzrə məlumatları tez əldə etmək imkanı əldə etsinlər. Bunun üçün aşağıdakı struktur olmalıdır:

- reproduktiv quruluşa görə;
- kapital qoyuluşları obyektləri üzrə;
- işlərin başlanğıc mərhələləri (kompleksləri) üzrə;

- tikilməkdə olan obyektlərin təyinatına görə;
- xərclərin texnoloji strukturuna görə;
- xərclərin dəyəri üzrə - smeta (müqavilə) və faktiki;
- tikinti-quraşdırma işlərinin aparılması üsuluna görə.

Fikrimcə, tikinti-quraşdırma işlərinin istehsal üsulundan asılı olmayaraq, analitik uçotun bu strukturuna daha bir səviyyə daxil edilməlidir - tikinti sənayesinin istehsal uçotuna xas olan maya dəyəri maddələrinin uçotu, əlbəttə ki, xərclərə nəzarət dərəcəsini artırmaq lazımdır. Hal-hazırda tikinti təşkilatları aşağıdakı hesablaşma maddələrinə uyğun olaraq tikinti işlərinin istehsalı üçün məsrəf maddələrinin nomenklaturasından nümunə kimi istifadə edirlər:

- materiallar;
- işçilər üçün əmək xərcləri;
- tikinti maşın və mexanizmlərinin saxlanması və istismarı xərcləri;
- qaimə məsrəfləri.

İqtisadi üsulla əsas fondların tikintisi üçün analitik məsrəflərin uçotunun ehtiyacları üçün yuxarıda göstərilən maya dəyəri maddələrindən istifadə etmək məqsədəuyğundur. Eyni zamanda, ilk iki məsrəf maddəsini birbaşa məsrəflər, qaimə məsrəfləri, tikinti maşın və mexanizmlərinin saxlanmasına və istismarına çəkilən məsrəfləri dolaylı hesab etmək məqsədəuyğundur.

Fikrimcə, qeyri-tikinti təşkilatında investisiya fəaliyyəti zamanı yaranan belə məsrəflər, mahiyyət etibarilə, tikinti bölməsi üçün qaimə məsrəflərdir və ona görə də bu termindən onlara istinad etmək qanunauyğundur. Bundan əlavə, səriştəli və rəşional şəkildə təşkil edilmiş analitik və sintetik uçot sistemi ilə əhəmiyyətli paya malik olan və eyni zamanda onları əsas fəaliyyətlərin qaimə məsrəflərindən ayırmaq imkanı olan tikinti və quraşdırma məsrəfləri, və konkret kapital qoyuluşu obyektlərinin dəyərinin bir hissəsi kimi Vətən müharibəsində dağıdılmış emal

müəssisələrində nəzərə alınmalıdır. Bu, tikinti-quraşdırma işləri üzrə istehsala xərclərin strukturu və hər bir tikinti layihəsinin ilkin dəyəri haqqında etibarlı məlumatların formalaşmasına gətirib çıxarır.

Yuxarıdakı qruplaşma həm də əsas fondların tikintisi (həm müqavilə, həm də təsərrüfat) üzrə müəssisələrin investisiya büdcəsinin (kapital büdcəsinin) tərtibi üçün əsas kimi istifadə oluna bilər. Fikrimcə, xərc maddələrinin mövcud təsnifatı investisiya fəaliyyətinin uğurlu idarə edilməsi və yüksək keyfiyyətli qərarların hazırlanması üçün zəruri olan hərtərəfli məlumat əldə etməyə imkan vermir. Tikinti-quraşdırma işlərinin uçotunda məhdud sayda maya dəyərinin maddələrindən istifadə edilir, ayrı-ayrı məcmu maddələrə isə müxtəlif iqtisadi məzmun və təyinatlı məsrəflər daxildir ki, bu da təbii ki, idarəetmə-təsərrüfat işlərinin tələbatını ödəmir. Bu, analitikliyi, səmərəliliyi və çəkilməmiş xərclərə nəzarəti gücləndirməklə, kapital qoyuluşunun həyata keçirilməsini artırmaqla, məsrəflərlə onları müəyyən edən istehsal prosesləri arasında etibarlı əlaqə yaratmağa imkan verəcək məsrəf maddələrinin belə bir təsnifatının işlənilməsinə zəruri edir. Təkcə investor müəssisəsi üçün analitik uçotun məqsədlərinə cavab verən belə bir sıra məsrəf maddələrinin hazırlanmasına obyektiv ehtiyac var. Bir qayda olaraq, tikinti-quraşdırma maya dəyərinin strukturu nə qədər təfərrüatlı olarsa, kapital qoyuluşunun məsrəflərinin idarə edilməsi sisteminin və tikinti layihəsinin ümumi dəyərinin məqsədləri üçün bir o qədər səmərəlidir.

Belə ki, cari nomenklaturada əsaslı vəsait qoyuluşu obyektinin ilkin dəyərinə daxil olan əhəmiyyətli məbləğ olan "Sosial fondlara ayırmalar üzrə xərclər" kimi mühüm məsrəf maddəsi ayrılmalıdır. Bundan əlavə, öz istehlakı üçün tikinti-quraşdırma işlərinin istehsalı üçün bəzi məsrəf maddələrini bölmək zərurəti ilə bağlı təkliflər vermək olar. Xüsusilə, "Materiallar" bir-birindən fərqləndirilməlidir - tikinti materialları; tikinti konstruksiyaları və hissələri; qaytarılan tullantılar; yanacaq və enerji materialları; üçüncü şəxslərin istehsal xidmətləri və digər maddi resurslar.

Təsərrüfat əməliyyatlarında əgər əsas fondların iqtisadi yolla tikintisi zamanı müəssisənin özünün zəruri maşın və mexanizmi varsa, o zaman “Tikinti maşın və mexanizmlərinin saxlanması və istismarı üçün xərclər” maddəsində nəzərə alınması tövsiyə olunur. alt maddələr:

- əmək məsrəfləri və əmək haqqından ayırmalar;
- maddi resursların xərcləri;
- amortizasiya ayırmaları;
- texniki xidmət xərcləri;
- təmir xərcləri.

Tikinti maşın və mexanizmlərinin istismarı üzrə bütün digər məsrəflər bu halda “İnşaat maşın və mexanizmlərinin istismarı üzrə digər xərclər” maddəsinə daxil ediləcəkdir. İstisna hal olaraq, qeyri-tikinti təşkilatında öz mexanizmi olmadıqda əhəmiyyətli bir paya sahib olan "İcarəyə götürülmüş maşın və mexanizmlərdən istifadə xərcləri" yarım maddəsidir.

Yuxarıda deyilənlərə əsasən, tikinti-quraşdırma işlərini həm təsərrüfat, həm də müqavilə üsulu ilə yerinə yetirərkən xərc maddələri (kapital qoyuluşu büdcəsi maddələri) üzrə analitik uçotun aparılması məqsədəuyğundur. Bu, təbii ki, tikinti büdcəsinin icrası üçün uçotun nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsi, faktiki göstəricilərin təxminlərdən kənarlaşmalarının müəyyən edilməsi və investisiya fəaliyyəti prosesində idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün zəruridir.

Aparılmış tədqiqatlar qeyd etməyə imkan verir ki, tikinti-quraşdırma işlərini mövcud mühasibat uçotu qaydalarına uyğun olaraq iqtisadi şəkildə yerinə yetirərkən, müxtəlif fəaliyyət növləri üzrə xərclərin ayrıca uçotunu aparmaq zərurəti yaranır. Eyni zamanda, təşkilatın ümumi təsərrüfat xərcləri uçot siyasətində qəbul edilmiş metoda uyğun olaraq əsas fəaliyyət növləri ilə əsaslı xərclər arasında bölüşdürülür. Bu baxımdan, xərclər haqqında məlumatların toplanmasının qarşısını

almaq mümkün deyil, çünki, bir qayda olaraq, tikinti üçün xüsusi olaraq yaradılmış struktur bölmələri belə bir təşkilatın ayrıca balansına bölünmür. Buna görə də, tikinti-quraşdırma işlərini iqtisadi şəkildə yerinə yetirərkən maya dəyəri maddələri üzrə mühasibat uçotu məlumatlarının təfərrüatları üçün təklif olunan struktura “Müəssisənin ümumi təsərrüfat xərclərinin payı” elementi əlavə edilmişdir.

Mühasibat uçotu prosesinin azaldılması, bu məsrəflərin uçotunun detallaşdırılması parametrlərinin minimuma endirilməsi, fikrimcə, əsassızdır. Analitik uçotun ixtisar edilməsi, qeyri-şəxs uçotun aparılması istər-istəməz mühasibat uçotunun keyfiyyətinin və etibarlılığının aşağı düşməsinə, nəzarət funksiyalarının zəifləməsinə gətirib çıxaracaqdır. Artan analitiklik şəraitində investisiya xərclərinin uçotunun çətinliyi investor müəssisənin resurslarından, o cümlədən xeyli pul vəsaitlərindən səmərəli istifadə baxımından nəzarət funksiyalarının uğurlu həlli ilə daha çox kompensasiya edilir. Bundan əlavə, kapital qoyuluşlarının smetasının (büdcəsinin) icrasına, maliyyələşmə mənbələrindən istifadəyə və ümumilikdə təsərrüfat subyektinin strateji məqsədlərinə nail olunmasına nəzarət həyata keçirilir.

Eyni zamanda, təsərrüfat subyekti üçün mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmış formasına diqqət yetirmək vacibdir, çünki korporativ məlumat sistemlərindən və mühasibat proqramlarından açıq şəkildə istifadə edən kifayət qədər böyük müəssisələr mövcuddur.

Tələb olunan təfərrüatda və analitikada müxtəlif registrlər üçün avtomatlaşdırılmış uçot forması şəraitində formalaşdırmaq imkanı yaradılan ilkin sənədlərə uçot obyektinin əlamətlərini xarakterizə edən kifayət qədər sayda təfərrüatları daxil etmək imkanı ilə əvvəlcədən müəyyən edilir. Beləliklə, mühasibat uçotunun idarəetmə aspektinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan analitik və sintetik uçot sistemlərində investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsində mühasibat uçotu və analitik məlumatların həddindən artıq mürəkkəbləşmədən və mühasibat işlərinin həcmi artırmadan formalaşdırılması mühasibat uçotu prosesini

avtomatlaşdırmağa imkan verir. Güman etmək məqsədəuyğundur ki, bu halda uzunmüddətli investisiya prosesində operativ idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün formalaşmış informasiya bazasının keyfiyyətində əhəmiyyətli artım olur.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, investor müəssisənin mühasibat aparatının başa düşməsi vacibdir: analitik uçota tələblərin tərtibi (məlumat bölmələri, onlar üzrə hesabatların növləri və tezliyi) proqram təminatının seçimindən əvvəl olmalıdır və bununla müəyyən edilməməlidir. Həmçinin analitik uçotu qurarkən, birincisi tapşırıq meneceri, ikincisi isə mühasibat proqramının parametrlərində müvafiq dəyişikliklər edərək icraçı kimi çıxış edərkən baş mühasiblə proqramçı arasında sıx qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi məqsədəuyğundur. Birinci yeri proqramçı üçün düzgün tərtib edilmiş tapşırıq tutur, yəni ki, mühasibat uçotu və analitik məlumatların sxemini, hesabların qarşılıqlı əlaqəsinin strukturunu təyin etmək, məlumat yükünü hesablar planı ilə analitik uçot arasında bölüşdürmək lazımdır.

2.3. Investisiya fəaliyyətinin cari idarəetmə uçotunun təşkili

Bu gün Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələrinin və şirkətlərinin rəhbərliyi maliyyə idarəetməsinin strukturunda investisiya komponentinə diqqət yetirir. Şirkətlərin fəaliyyəti prosesində investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq lazımdır, lakin onlar ayrıca idarəetmə tələb edir. Investisiya idarəetmə uçotunun effektivliyi investisiya layihələrinin effektivliyindən asılıdır. Bunun üçün də bu emal müəssisələrində yeni məhsullar, yeni texnologiyaları inkişaf etdirmək və yeni bazarlara çıxmaq lazımdır.

Yeni məhsul yaradarkən müəyyən vəsait xərcləmək lazımdır. Hər hansı başqa yolla rəqabət üstünlüyü əldə etməyin çox çətin olduğu yüksək rəqabətli bazarlar üçün yeni məhsulların buraxılması xüsusilə vacibdir. Yeni bir məhsulun istifadəyə

başlaması ilə üçün müəyyən xərclər yaranır. Xərcləri ödəmək və qazanc əldə etmək üçün əlavə investisiyalar cəlb etmək lazımdır. Bu, zərərsizlik nöqtəsinə çatana qədər davam edir.

İnvestisiya layihəsinin cəlbediciliyini qiymətləndirmək üçün bir neçə üsul və müvafiq olaraq bir neçə əsas fəaliyyət göstəriciləri mövcuddur. Hər bir metod əsasən eyni prinsipə malikdir: layihənin həyata keçirilməsi nəticəsində müəssisə mənfəət əldə etməlidir (müəssisənin öz kapitalı artmalıdır), eyni zamanda müxtəlif maliyyə göstəriciləri layihəni müxtəlif aspektlərdən xarakterizə edir və müxtəlif qrupların maraqlarına xidmət edə bilər.

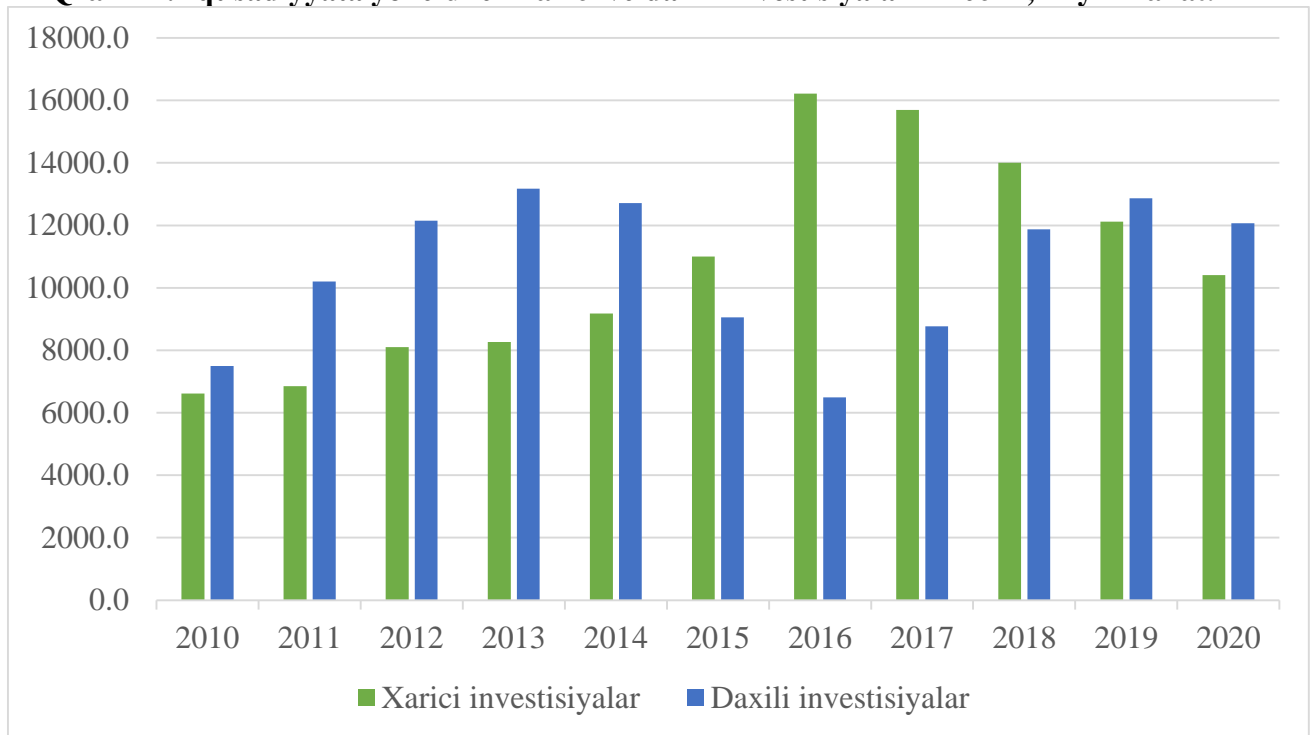
Cari idarəetmə uçuğunun təşkili zamanı investisiya layihələrinin effektivliyini qiymətləndirərkən aşağıdakı əsas göstəricilərdən istifadə olunur:

- PP (Payback Period) - İnvestisiyaların geri qaytarılma müddəti.
- NPV (Net Present Value) - Xalis indiki dəyər.
- IRR (Internal Rate of Return) - Daxili gəlir dərəcəsi.
- MIRR (Modified Internal Rate of Return) - Dəyişdirilmiş daxili gəlir dərəcəsi.
- P (Profitability) - İnvestisiya gəliri.
- PI (Profitability Index) - Gəlirlilik İndeksi.

Hər bir göstərici eyni zamanda bir neçə mümkün layihədən ən cəlbedici layihəni seçərkən qərar meyarıdır. Təbii ki, təşkilatların məqsədi qazanc əldə etməkdir. Müvafiq olaraq, investisiya layihələrindən qazanc əldə etmək üçün investisiyaları düzgün idarə etməyi bacarmaq lazımdır. Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələrinə mümkün xarici sərmayə axını haqqında danışmaq vacibdir. Bu mövzuda daxili böyük sərmayə axınının olacağı və ya əksinə, xarici investisiyaların Qarabağın bərpasına yönəlməsi ilə bağlı fikirlər var.

Xarici investisiyalarla bağlı hazırkı vəziyyət çox qəlizdir, belə ki, istehlakçı qeyri-müəyyənliyi, valyuta bazarlarının qeyri-sabitliyi və geosiyasi qeyri-sabitlik nəzərə çarpır. Əmtəə qiymətlərinin aşağı düşməsi səbəbindən investorlar sərmayə qoymağa razı olmayacaqlar. Nəticə etibarlı ilə Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələrinə böyük xarici sərmayə axını, mənəcə, gözlənilmir. AR Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, Azərbaycana birbaşa xarici investisiya axını 2016-cı ildən etibarən azalmaqdadır.

Qrafik 2: İqtisadiyyata yönəldilən xarici və daxili investisiyaların həcmi, mlyn manat.

Mənbə: <https://www.stat.gov.az> - Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İnvestisiya idarəçiliyi maksimum inam daşmalıdır. Daha böyük müəssisələrin inkişafı üçün yaxşı işlənmiş sistem və təcrübə lazımdır, lakin bu təcrübəni kiçik və orta biznesin inkişafında əldə etmək olar. Beləliklə, investisiya menecmentinin köməyi ilə biz kiçik və orta biznesin inkişafına təkan verəcəyik və xarici təcrübədən istifadə edərək daha böyük müəssisəyə sərmayə qoymağını artırma bilirik.

İnvestisiyaların səlahiyyətli idarə olunmasında, vəzifələri daxil ediləcək xüsusi bir orqandan istifadə etmək olar:

- 1) investisiya obyektinin yerləşdiyi bazarın təhlili;
- 2) elmi-texniki tərəqqi obyektlərinin istifadəsi və həyata keçirilməsi;
- 3) investisiyaların proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması;
- 4) investisiyaların idarə edilməsində digər funksiyalar.

İnvestorları cəlb etmək üçün müəssisələr, şirkətlər haqqında məlumatların açıqlığından, yəni onun nəticələri, inkişaf dinamikası və digər stimullaşdırıcı amillərdən istifadə etmək olar. Beləliklə, biz investisiyalar alacağıq və müəssisəni daha da inkişaf etdirmək üçün stimullaşdıracağıq ki, bu da investisiya axınına səbəb olacaq. Dövlətin investisiya siyasəti onun iqtisadi siyasətinin formalarından biridir və investisiya prosesinin bütün aspektlərinin tənzimlənməsini özündə ehtiva edir. Dövlətin investisiya siyasəti dedikdə, bütün sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin dirçəldilməsi, iqtisadiyyatın yüksəldilməsi, istehsalın səmərəliliyinin artırılması və sosial problemlərin həlli üçün əlverişli şəraitin yaradılması üzrə bir-biri ilə əlaqəli məqsəd və tədbirlərin məcmusu başa düşülür (Quliyeva A.Ə., 2021).

İnvestisiya siyasətinin məqsədi ölkə iqtisadiyyatının yüksəldilməsinə və ictimai istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş investisiya fəaliyyətini canlandırmaqdır. Hazırda dövlət üçün investisiya siyasətində əsas məqsəd investisiya fəallığının artırılması və özəl investisiyaların stimullaşdırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır.

Ölkəmizin birbaşa özəl investisiyalara, yəni ağıllı investisiyalara, yəni texnologiyanın transferini, yeni, yüksək texnologiyalı və yaxşı maaşlı iş yerlərinin yaradılmasını nəzərdə tutan investisiyalara ehtiyacı var. İqtisadiyyat üçün investisiyaların Vətən müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətini artıran və dövlət strateji inkişaf proqramlarında nəzərdə tutulmuş sosial və iqtisadi məsələləri həll edən prioritet investisiya layihələrinə yönəldilməsi

vacibdir (Əfəndiyev S.Q., 2021). Bildiyiniz kimi, Azərbaycanca investisiya qoyarkən əsas problemlər xarici tərəfdaşların zəif hüquqi müdafiəsi, eləcə də maliyyə infrastrukturunun inkişaf etməməsi ilə bağlıdır, bütün bunlar yerli hüquq sistemində inamsızlıq yaradır və investorları dayandıran da budur.

Siyasi sabitlik və proqnozlaşdırıla bilən siyasi qərarlar makroiqtisadi sabitlik qədər vacibdir. Bizə xarici tərəfdaşlar üçün investisiya cəlbediciliyinin artırılmasına və onların gözündə imicinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş vahid və əlaqələndirilmiş dövlət siyasətinə həmişəkindən daha çox ehtiyacımız var. Beləliklə, ölkə həddindən artıq inzibati maneələri aradan qaldırmalı, vergi və hüquq-mühafizə bazasını təkmilləşdirməli, habelə yerli və xarici mediada Azərbaycan dağıdılmış ərazilərindəki iqtisadiyyatının işıqlandırılmasını yaxşılaşdırmağa yönəlmiş aktiv informasiya siyasətini həyata keçirməlidir.

III FƏSİL. VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ DAĞIDILMIŞ EMAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN BƏRPASI PROSESİNDƏ İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. İntestisiya fəaliyyətinin uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

2020-ci ildə 44 günlük müharibədə öz torpaqlarını Ermənistanın işğalından azad etdikdən sonra Azərbaycan müharibədən azad edilmiş ərazilərinin bərpası və inkişaf etdirilməsi istiqamətində gələcək əməkdaşlıq etmək niyyətində olduğu ölkələrlə danışıqlara başladı. Türkiyə, İtaliya, Macarıstan, İran və Böyük Britaniya hələlik bu qeyri-rəsmi alyansın üzvləri kimi görünür.

Azərbaycan münaqişədən sonrakı bərpa və reabilitasiya mərhələsinə qədəm qoyub. Bakı işğaldan azad edilmiş ərazilərinin bərpası üçün Azərbaycana dost ölkələrdən birbaşa xarici investisiyaların və xarici şirkətlərin fəal axınında maraqlıdır. Tikinti sektorunda əhəmiyyətli artım gözlənilir, çünki məcburi köçkünlər minalardan təmizləndikdən və bərpa edildikdən sonra azad edilmiş ərazilərə köçəcəklər.

Azərbaycan 2021-ci ildə yenidənqurma işlərinə 1,3 milyard dollar ayırmağı planlaşdırıldı (Musayev A., Zeynalov M., 2021). Xüsusilə, bu vəsait infrastrukturun (işıq, qaz, su, rabitə, yol, təhsil, səhiyyə və s.), eləcə də mədəniyyət və tarixi abidələrin bərpasına yönəldildi.

Türkiyə

Sentyabrın sonlarında müharibə başlayandan Türkiyə ortağ mədəniyyəti və etnik bağı olduğu Azərbaycana mənəvi və siyasi dəstək verən ilk sıralarda idi. Türkiyə İş Adamları və Sahibkarlar Dərnəyinin sədri İlhami Öztürk bildirib ki, türk

şirkətləri işğaldan azad edilmiş torpaqlarda tekstil fabriklərinin tikintisinə 50 milyon dollar sərmayə qoymağı planlaşdırır.

Öztürkün Bakıya səfəri zamanı assosiasiya ilə Azərbaycan Milli Sahibkarlar Konfederasiyası arasında tekstil fabriklərinin tikintisinə dair anlaşma memorandumu imzalanıb. Bu istiqamətdə Azərbaycana dəstək proqramında sənaye müəssisələrinin və tekstil fabriklərinin tikintisi prioritet kimi nəzərdə tutulub. Bu investisiya pambıq emalı zavodunun investisiya layihəsini də özündə əks etdirir.

İtaliya

Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində həyata keçiriləcək layihələrlə bağlı müqavilə imzalayan digər ölkə isə İtaliyadır. Erməni işğalçıları Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan rayonlarında bütün infrastrukturunu, o cümlədən elektrik stansiyalarını, yarımstansiyaları, elektrik verilişi xətlərini dağıdıblar. Bu ərazilərdə enerji sistemindən əsər-əlamət yoxdur. Bundan başqa, Ermənistan silahlı qüvvələri Laçın, Kəlbəcər, Şuşa və digər işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bütün enerji infrastrukturunu dağıdıb, texnikanı köçürüb və ya yandırılıb.

İtaliya nümayəndə heyətləri müharibədən sonrakı Bakıya səfərləri çərçivəsində Azərbaycan rəsmiləri ilə görüşlərdə enerji infrastrukturunun bərpası, şəhərsalma, minalardan təmizləmə, tarixi abidələrin bərpası, turizm və kənd təsərrüfatı sahələrində layihələrin həyata keçirilməsinə diqqət ayırıblar (Tağıyev T., 2022).

Macarıstan

Macarıstanın xarici işlər və ticarət naziri Peter Siyarto : “Macarıstan hər zaman Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü müdafiə edib. Münaqişə başa çatdıqdan sonra biz indi Macarıstan şirkətlərinin əvvəllər müharibədən zərər çəkmiş ərazilərin bərpasında necə iştirak edə biləcəyini müzakirə etdik”.

O, Macarıstanın Exim Bankının yenidənqurma proqramında iştirak etmək niyyətində olan Macarıstan şirkətləri üçün 100 milyon ABŞ dolları dəyərində kredit

xətti açdığını vurğulayıb. Müharibənin nəticələrini azaltmaq üçün Macarıstan minalardan təmizləmə fəaliyyəti üçün 25.000 avro (təxminən: 30.330 dollar) qrant təklif etdi.

İran

Azərbaycanın cənub qonşusu İran da işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası üçün Azərbaycanla əməkdaşlığa böyük maraq göstərir. Azərbaycan-İran sərhədinin 132 km-lik hissəsinə nəzarətin bərpası iki ölkə arasında daha geniş əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar və perspektivlər yaradır. İndiyədək iki ölkə arasında Ordubad və Marazad su elektrik stansiyalarının, Araz çayı üzərində Xudafərin və Qız qalası su qovşaqlarının və su elektrik stansiyalarının tikintisi layihələri mövcuddur.

Xarici investisiyaların tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq Azərbaycan tərəfindən iki istiqamətdə həyata keçirilir:

- 1) beynəlxalq müqavilələrin bağlanması;
- 2) daxili qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi.

İnvestisiya fəaliyyətinin inkişafı və ölkələr arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi sahəsində müasir beynəlxalq qanunvericilik xarici investitorlara milli rejimin təmin edilməsi zərurətindən danışır, buna görə də daxili investisiya qanunvericiliyi müasirləşdirilməli və inkişaf etdirilməlidir.

İstənilən dövlət investitorlara eyni (bərabər) şərtlərin verilməsinə görə digər dövlətlərlə bərabər şəraitdə olmaq istəyir, lakin eyni zamanda beynəlxalq inhisar qanunvericiliyinin bir növ pozulmasının, yəni başqa dövlətin mümkün hərəkətlərinin qarşısını almağa çalışır. Beynəlxalq müqavilələrin bağlanması kifayət qədər uzun prosesdir və belə müqavilələrin mənası getdikcə daha dinamik inkişaf edən mülki dövriyyəni asanlaşdırmaqdan ibarətdir. Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində emal müəssisələrinin bərpası istiqamətində hüquq sistemi, vergitutma sahəsində bütün investitorlara kömək etməli və yerli investorların maraqlarının pozulmasına səbəb olmamalıdır (Mustafayev S.,2020). Arzu olunur ki,

xarici sərmayələr də yerli qanunlarla eyni qanunlarla tənzimlənsin: investorlar bir-biri ilə bərabər səviyyədə rəqabət aparmalıdırlar.

Xarici investisiyaların tənzimlənməsinə dair beynəlxalq müqavilələr və ikiqat vergitutma haqqında müqavilələr əksər mövcud ölkələrin əməkdaşlığının tərkib hissəsi olmaqla həm sazişlərə qoşulan dövlətlərin daxili qanunvericiliyinin formalaşmasına, həm də yaranan hüquq-mühafizə praktikasına istər-istəməz təsir göstərir. Eyni zamanda, beynəlxalq müqavilələr həm də tərəfdaş dövlətin hüquqi prinsiplərinin formalaşdırılması üsuludur, belə bir dövlət beynəlxalq müqavilələrin tətbiqi yolu ilə digər dövlətin istifadə etdiyi yanaşma və təcrübələri “qəbul edir” (qanunvericiliyə uyğunlaşdırır).

Beləliklə, investisiya fəaliyyətinin inkişafı və ölkələr arasında əməkdaşlığın inkişafı sahəsində mövcud beynəlxalq qanunvericiliyin xarici investorlara milli rejimlə təmin olunmasının zəruriliyindən danışdığını nəzərə alsaq, düşünürəm ki, azad olunmuş bölgələrə investisiya cəlbini asanlaşdırmaq üçün yerli investisiya qanunvericiliyinin daha da müasirləşdirilməsi və inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Ölkələr arasında sərhədlərin götürülməsi ilə beynəlxalq rəqabətin artması ölkələrin beynəlxalq istehsal və ticarətdən pay almaq yarışına girməsinə səbəb olmuşdur. Bu proses ölkələrin böyümə və inkişafını artırmaq üçün iqtisadi və maliyyə siyasətlərini yenidən qurmaq zərurətini ortaya qoydu.

Bu gün ölkələr əsas inkişaf planları ilə investisiya toplanması prosesinə töhfə verərkən, digər tərəfdən dövlətlər özəl sektora verdiyi resurs transferi və qanuni imtiyazlarla bu prosesdə özəl sektorun varlığını dəstəkləmişlər. Dövlətlər öz həvəsləndirici siyasətləri ilə iqtisadiyyatda iştiraklarını artırmaq əvəzinə, özəl sektorun səmərəliliyini artırmağı hədəflədilər.

Vergi təşviqi siyasətləri özəl sektorun səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş təşviq siyasətlərinin ən böyük hissəsini təşkil edir (Bayramov V., 2020). Azərbaycanın

işğaldan azad olunmuş bölgələrində emal müəssisələrinin bərpası üçün hökumət vergi gəlirlərinin toplanmasından imtina edərək, müəssisələrin maliyyə imkanlarını artırmaq və risk potensialına təsir etməklə özəl sektor investisiyalarından faydalanmağı hədəfləyir.

OECD tərəfindən verilən tərifi görə, təşviqlər investisiyanın dəyərində və ya potensial mənfəətinə təsir etməklə və ya investisiya ilə bağlı riskləri dəyişdirərək investisiyanın ölçüsünə, bölgəsinə və sektoruna təsir etmək üçün hazırlanmış hökumət tədbirləridir. Bundan əlavə, təşviqlər, iqtisadi fəaliyyətin bəzi sahələrinin digərlərindən daha çox və daha sürətli inkişafını təmin etmək üçün müxtəlif üsullarla ictimaiyyət tərəfindən edilən təşviqlərdir.

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş bölgələrində vergi güzəştlərindən müxtəlif məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə oluna bilər. Ən mühüm məqsəd investisiyaları təşviq etmək və birbaşa xarici sərmayələri daxilə yönəltməkdir. Bu investisiyalar bölgədə emal müəssisələrinin yenidən qurulmasına böyük töhfə verəcək. Bunlara əlavə olaraq, işsizliyi azaltmaq, sektorlarda irəliləyişləri artırmaq və ya bölgələr arasında gəlir fərqlərini tarazlaşdırmaq üçün təşviqlər tətbiq edilə bilər.

Dünya təcrübəsindən məlum olduğu kimi, 1990-cı illərin qlobal tendensiyası birbaşa xarici investisiyalar rejiminin xarici kapital axınının etibarlı mənbəyinə çevrilməsi və iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması məqsədilə onun liberallaşdırılması olmuşdur. Bu dövrdə kapital qoyuluşlarının qorunması və təşviqi ilə bağlı dövlətlərarası müqavilələrin sayı sürətlə artdı, əksər dövlətlər birbaşa investisiya rejiminin liberallaşdırılması yolu ilə hərəkət edərək, məhdudiyyətləri yüngülləşdirdilər, onların bazarlarına çıxışı üçün maneələri aradan qaldırdılar və ya azaldılar. Xarici sərmayələrin cəlb edilməsi üçün müxtəlif variantlardan istifadə olunur, xüsusən də xarici sərmayənin milli investisiya rejimi ilə təmin edilməsi və ya əlavə güzəştlərin verilməsi, xarici investorların fəaliyyətinin xüsusi qanunvericiliklə tənzimlənməsi bu yollardan başlıcasıdır.

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş rayonlarında emal müəssislərinin bərpasına yönləndirilən investisiya axınlarının davamlılığını qorumaq üçün beynəlxalq müqavilələrin və daxili qanunvericiliyin normalarının tətbiqi nöqtəyindən vergi ödəyicilərinə qarşı vergi nəzarəti tədbirlərinin həddindən artıq və ya qeyri-məhdud tətbiqi yolverilməzdir ki, bu da mahiyyət etibarını ilə vergi inzibatçılığın ayrı-seçkilik xarakteri daşıyacaq və maneəyə səbəb olacaq (Salayev N., 2021).

Faktiki benefisiarın necə müəyyən edilməsi və bunun nəticəsində investisiyaların qorunması və bu cür beynəlxalq əməkdaşlığın digər iqtisadi üstünlüklərindən istifadə edilməsi üçün beynəlxalq müqavilələrin müddələrinin tətbiqinin mümkünlüyü məsələsi hüquq-mühafizə praktikasında asan məsələ deyil. Təşkilatların, beynəlxalq korporasiyaların mövcud strukturu (qurğusu), hüquqi və fiziki şəxslərin əlaqəsi təşkilatların dolaylı iqtisadi və idarəetmə zəncirlərini, daxili idarəetmə strukturlarını yaradır və nəticədə faktiki mülkiyyət və nəzarətin təmərküzləşməsi və ya qeyri-mərkəzləşməsi baş verir.

Sosial-iqtisadi inkişafa qoyulan investisiyaları vətən müharibəsində dağıdılmış ərazilərin iqtisadiyyatı üçün əsas baza adlandırmaq olar. Bu investisiyalar sahibkarlığın inkişafına töhfə verirlər və regional büdcə üçün gəlir mənbəyidirlər. Ərazinin investisiya cəlbediciliyini başa düşmək üçün onları yerli səviyyədə qiymətləndirmək lazımdır. Lakin hazırda hakimiyyət orqanlarının və rəhbərliyin diqqəti əsasən regionda baş verən cari investisiya fəaliyyətinin təhlilinə yönəlib. Bütün bunlar regionda investisiyaların inkişafı istiqamətində problemlərin, o cümlədən onların konkret ərazidə cəlbediciliyinin nəzərə alınması ilə tam həllinə imkan vermir.

Regionların iqtisadi müstəqillik səviyyəsinin yüksəldilməsi və onların davamlı mütərəqqi inkişafının təmin edilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir. Bu problemlərin həllində uğurun dərəcəsi daha çox rayon iqtisadiyyatının inkişaf amilləri ilə müəyyən edilir.

Regional inkişafı təmin etmək üçün dəqiq müəyyən edilmiş prioritetləri olan investisiya siyasəti lazımdır ki, bu da investisiyaların məhz onlara daha çox ehtiyacı olan sektorlara cəlb edilməsinə imkan verir (Zeynalov V.Z., 2012). Beləliklə, ərazinin investisiya cəlbediciliyi regional büdcənin gəlir mənbələrinin formalaşmasına təsir göstərir, onun gələcək inkişafı üçün zəmin yaradır. Bununla belə, regionlarda dövlət iqtisadiyyatının idarə edilməsi sistemi əsasən cari investisiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə yönəlib. İntestisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsinə nəzəri və metodoloji yanaşmaların öyrənilməsi regionun yerli ərazisinin təhlilində nəyin vacib olduğunu müəyyən edəcəkdir. İqtisadiyyatda bu, region iqtisadiyyatının idarə olunmasında getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün vacib elementə çevrilir. Eyni zamanda, iqtisadiyyatda strateji vəzifələr ilə bağlı mövcud vəziyyət regionun yerli ərazisinin cəlbediciliyini nəzərə alaraq investisiyaların qiymətləndirilməsinə kompleks yanaşmanı tələb edir.

3.2. Uzunmüddətli investisiyaların uçotunun beynəlxalq standartlara uyğun təşkili

Müharibədən sonrakı bərpa dövründə ilk addım yerdəki dəlillərə və mövcud hesabatlarla (məsələn, Mədəni, Tarixi və Mədəniyyəti Mühafizə İnstitutu tərəfindən hazırlanmış) əsasən dağıntı səviyyəsini qiymətləndirməkdir. Fiziki ziyanın ölçülməsi yenidənqurma layihəsində tətbiq olunacaq uyğun strategiyanın seçilməsi və yenidənqurma məqsədlərini müəyyən etmək üçün əsas olan şəhərdəki zərər səviyyəsini qeyd etmək üçün əhəmiyyətlidir. Bərpa olunacaq şəhərlər üçün yeni baş plan şəhərin ənənəvi simasını qoruyub saxlamalı və onu dəyişdirməməlidir, çünki şəhərsalma prosesində ətraf mühitin qorunması şəxsiyyət və aidiyyət hissini bərpa edir və müharibədən zərər çəkmiş icmaları sağaldır.

Yenidənqurma prosesində qəbul edilən istənilən qərar da yerli ictimaiyyətin iştirakı ehtiyacları, problemləri, alternativləri və həll yollarını müəyyən etmək və sahiblik hissini gücləndirmək vacibdir. Dövlət qurumları bu prosesdə iştirak etməli, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmalı, koordinasiya və çoxsaxəli yanaşmanı təşkil etməli, eyni zamanda, özəl sektor və qeyri-kommersiya təşkilatları münaqişədən sonrakı yenidənqurma prosesinin maliyyələşdirilməsində mühüm amil olmalıdır.

Yenidənqurma prosesində ya yenidənqurma üçün baxışın, məqsədlərin və planın işlənilib hazırlanmasında, ya da maliyyə yardımında iştirak edən bir çox üzvlər var. Yenidənqurma iştirakçılarının rol və məqsədlərini bir-biri ilə uzlaşdırmaq bacarığı bu tərəflər arasında maraqların toqquşmasının cəmiyyət üzərində olduğu yenidənqurma planlarının uğurunun əsas amili hesab olunur. Beynəlxalq təcrübəyə əsasən yenidənqurma zamanı investisiya fəaliyyətində iştirak edən əsas tərəfləri aşağıdakı kimi müəyyən etmək və ümumiləşdirmək olar:

Yerli İcma: mühüm məsuliyyət daşımalı və cəmiyyətin bütün qruplarını əhatə etməlidir. İcmadakı bütün qruplar investisiya cəlbini gücləndirmək üçün qərarların qəbulunda və yenidənqurma prosesinin həyata keçirilməsində iştirak etməlidir.

Hökumət və Yerli Hakimiyyət orqanları: hökumətin məsuliyyəti uzunmüddətli investisiya planı üçün siyasət və strategiyalar hazırlamaq və investisiya prosesində iştirak edən bütün tərəflər arasında koordinasiya yaratmaqdır. Yerli hakimiyyət orqanları sosial mənzil, kommunal xidmətlər, torpaq mülkiyyəti, əhali və yenidənqurma prosesi üçün lazım olan hər hansı sənədlərlə bağlı istənilən məlumatları təqdim edən rayon hökumətlərini və bələdiyyələri təmsil edir.

- **Özəl Sektor:** xüsusilə də münaqişədən sonrakı investisiya proqramlarında çox mühüm rol oynayır, bu sektor çevik və istənilən şəraitə uyğunlaşmaqdan əlavə, bacarıqlara, qabiliyyətlərə, əmək və resurslara malikdir. Onun iştirakı yerli iqtisadiyyat üçün yeni bazarın yaradılmasına təkan verir.

- Beynəlxalq Birlik: texniki və/yaxud maliyyə yardımı göstərə bilər. O, həmçinin azad olunmuş ərazilərdə sülh quruculuğuna, qaçqınların və köçkünlərin geri qaytarılmasına kömək edə bilər və digər xidmətlərə əlavə olaraq səhiyyə proqramları təmin edə bilər.

- Yerli Qeyri-Hökumət Təşkilatları (QHT-lər): insanların problemlərindən və cəmiyyətin ehtiyaclarından xəbərdar olduqları üçün yenidənqurma və investisiya məqsədlərinə nail olmaq üçün əsas sütunlardan biridir, çünki onların bu ehtiyaclara reaksiyası hökumətdən daha sürətlidir.

Münaqişədən sonrakı şəhərlərin yenidən qurulmasına kömək edə biləcək ümumi investisiya strategiyası mövcud deyil . Hər bir şəhərdəki halların araşdırılması bu əhəmiyyətli təcrübəni təsdiqləyir. Kassouha şəhərlərin bərpası üçün üç strategiyadan bəhs etdi:

- 1) şəhəri müharibədən əvvəl olduğu kimi yenidən qurmaqla şəhərin eyni imicini saxlamaq (Replikasiya),

- 2) şəhərin mövcud binalarını bərpa etdikdən sonra qalanlardan asılı olaraq təmir etmək,

- 3) şəhərin yeni simasını yaratmaq üçün binaların və təsərrüfat obyektlərinin yenidən qurulması .

Birinci strategiya müharibədən sonrakı ölkələr üçün böyük maliyyə tələb edir, çünki dövlət münaqişə səbəbindən iqtisadi böhranla üzləşib. Beləliklə, beynəlxalq ictimaiyyət yenidənqurma layihələrinin maliyyələşdirilməsinə kömək edə bilər. İkinci strategiya yerli icmanın köməyi ilə dövlət üçün mümkün olsa da, nəhayət, sonuncu strategiya üçün şəhər özəl sektoru cəlb edən investisiya zonası kimi qəbul edilə bilər. Bu strategiyalardan hər hansı birini seçmək meyarları sosial və iqtisadi əlaqələrdən, maliyyə imkanlarından, tarixi əhəmiyyətindən və zərərin səviyyəsindən asılıdır.

Qloballaşmanın təsiri ilə indi investisiyalar ölkə hüdudlarını aşaraq öz təsir dairəsini artırıb. İnvestorların getdikləri ölkələrdə həm yeni sərmayələr qoyması, həm də mövcud investisiyalara ortaqlıq olması bəzi sui-istifadə hallarının ortaya çıxmasına səbəb olub. Beynəlxalq maliyyə hesabatları və mühasibat sistemlərinin yaradılması bu sui-istifadələrin qarşısını almaq və ya heç olmasa azaltmaq məqsədi daşıyırdı. Ölkəmizdə bu məqsədlə istifadə edilməsi qəbul edilən Mühasibat Standartları qlobal sistemə uyğunlaşmağa çalışır.

Mühasibat Uçotu Standartlarında investisiyalar və təşviqlərə ayrıca başlıq kimi istinad edilməsi də mövcud vəziyyətin vacibliyinə işarə edir. Həvəsləndirici tədbirlər onsuz da məhdud olan resursların daha çox gəlir gətirəcək və daha çox məşğulluğu təmin edəcək sahələrə köçürülməsində mühüm rol oynayır. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə həvəsləndirmə sisteminin tətbiqi demək olar ki, zəruridir. Azərbaycanda təşviqlərlə bağlı bir çox hüquqi tənzimləmələr edilmiş və dövrün şərtlərinə uyğun dəyişikliklər edilərək günümüzdə qədər gəlib çatmışdır.

Milli qaydalara əlavə olaraq, mühasibat uçotu standartlarının tətbiqi və dövlət təşviqlərinin və investisiyaların uçotu ilə bağlı müxtəlif qaydalar yaranmışdır. Bu araşdırmada “Dövlət həvəsləndirmələrinin uçotu və dövlət yardımlarının açıqlanması” standartı çərçivəsində qəbul edilmiş gəlir və kapital yanaşmalarına əsasən təşviqlərin uçotu Tərtər pambıq emalı zavodunun təmsalında əks olunmuşdur.

20 №-li MUBS-a uyğun olaraq Vətən Müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələrinin investisiya təşviqlərinin uçotu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. MS - 20 standartı hökumət subsidiyalarının uçotu və hökumət yardımı haqqında məlumatın açıqlanmasına diqqət yetirir və müəssisələrin faktiki fəaliyyətini müəyyən etmək, onların təşviqlərdən əldə edilən faydaların hesabatına uyğun olaraq dövrlər və digər müəssisələrlə müqayisə edilməsini təmin etmək məqsədi daşıyır.

Hökumət Təşviqlərinin Uçotu və Dövlət Yardımlarının Açıqlanması Standartına uyğun olaraq dövlət yardımı, dövlət stimulları, keçmişdə və ya

gələcəkdə müəssisənin fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən şərtlərin yerinə yetirilməsi müqabilində ehtiyatların müəssisəyə verilməsi kimi ifadə edilir.

Dövlət təşviqlərinin uçotu iki yanaşma çərçivəsində aparılır;

- Kapital yanaşması: Bu, investisiyanın mənfəət və ya zərərdən kənarında uçota alındığı yanaşmadır.

- Gəlir yanaşması: Bu, təşviqin bir və ya bir neçə dövr ərzində mənfəət və ya zərərdə tanındığı yanaşmadır.

Mühasibat uçotunun 20-ci maddəsinin 14-cü bəndində ətraflı şəkildə ifadə edilmişdir.

(a). Maliyyələşdirmə aləti olan dövlət investisiyaları maliyyələşdirdikləri xərc maddəsini aydınlaşdırmaq üçün mənfəət və zərər hesabatında göstərilmək əvəzinə balans hesabatı ilə əlaqələndirilməlidir. Ödənişlər gözlənilmədiyi üçün bu cür təşviqlər birbaşa kapital kimi qeyd edilməlidir.

(b). Hökumət subsidiyaları mənfəət və zərər haqqında hesabatda daxil edilməməlidir, çünki onlar qazanılmış gəlir deyil, hökumət tərəfindən heç bir xərc tələb etmədən təqdim edilən investisiyanı təmsil edir.

Gəlir yanaşmasının əsaslandığı əsaslandırma 15-ci maddədə izah edilir.

(a). Hökumət subsidiyaları səhmdarlardan başqa mənbədən əldə edildiyi üçün onlar birbaşa kapital kimi qeyd edilməməli, müvafiq dövrlərdə gəlir kimi tanınmalıdır.

(b). Dövlət qrantları nadir hallarda ödənişsiz olur. Müəssisələr şərtlərə əməl etməklə və əvvəlcədən müəyyən edilmiş öhdəlikləri yerinə yetirməklə stimula qazanırlar. Buna görə də, bu təşviqlər gəlir kimi qeydə alınmalı və təşviqlərin əhatə edəcəyi müvafiq xərclərlə uyğunlaşdırılmalıdır.

(c). Mənfəət və digər vergilərin mənfəət və zərər haqqında hesabatda gəlirdən çıxıldığını nəzərə alsaq, maliyyə siyasətinin davamı olan dövlət təşviqləri də mənfəət və zərər haqqında hesabatla əlaqələndirilməlidir.

Dövlət təşviqləri dövrilik prinsipinin pozulmaması üçün tanındıqları dövrdə mənfəət və ya zərərdə əks etdirilməlidir (Karabınar S., Gençoğlu Ü.G., Özerhan Y., 2013).

Təcrübə 1- Tərtər pambıq emalı zavoduna investisiya təşviqi çərçivəsində nümunə

X Incorporated şirkəti Tərtər pambıq emalı zavoduna ediləcək sərmayə üçün xaricdən 1.000.000 AZN-ə maşın alıb.

Maşın almaq üçün qeydiyyat:

1	Əsas Vəsaitlər – Nəqliyyat Vasitəsi	1.000.000	
	Bank Hesabı		1.000.000

X Anonim Şirkəti maşının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı 100.000 AZN gömrük rüsumu ödəyib. Ödənilmiş gömrük rüsumu, vergi qanun çərçivəsində dəzqahın maya dəyərində daxil edilir və bununla bağlı qeyd aşağıdakı kimi aparılır:

2	Əsas Vəsaitlər – Nəqliyyat Vasitəsi	100.000	
	Bank Hesabı		100.000

Bu idxaldan sonra X Incorporated şirkəti investisiya təşviqi sertifikatı çərçivəsində maşın və avadanlıqların idxalı ilə bağlı gömrük rüsumundan azad edilmiş və məbləğ müəssisəyə qaytarılmışdır.

Kapital yanaşma üsuluna əsasən dəzqahın dəyərindən müvafiq məbləğ çıxılır. Qeydiyyat “Kapital yanaşması” üzrə aparılacaq:

3	Bank Hesabı	100.000	
	Əsas Vəsaitlər –Nəqliyyat Vasitəsi		100.000

“Kapital yanaşması”nın maliyyə hesabatlarında əks olunması 1 000 000 AZN kimi olacaqdır.

Gəlir yanaşması metoduna əsasən, müvafiq məbləğ dövrün gəliri hesab edilir və mənfəət və zərər haqqında hesabatla əlaqələndirilir.

“Gəlir yanaşması” üzrə aparılacaq qeydiyyat:

4	Bank Hesabı		100.000	
	Mənfəət-Zərər Hesabi			100.000

“Gəlir yanaşması”nın maliyyə hesabatlarında əks olunması 1 100 000 AZN kimi olacaqdır. Əlavə olaraq həmin dövr üçün 100 000 gəlir hesablanacaq.

Təcrübə 2 - Tərtər pambıq emalı zavodu üzrə xərc təşviqi nümunəsi

Tərtər pambıq emalı zavodu fəaliyyət sahəsi ilə bağlı xaricdə keçirilən yarmarkaya müraciət etmiş və yarmarkada iştirak haqqı olaraq 20.000 AZN ödəmişdir.

Müvafiq yarmarkada iştirak haqqının uçotu aşağıdakı kimi aparılır:

1	Xərc Hesabı	20.000	
	Bank Hesabı		20.000

Kiçik və orta sahibkarlıq təriflərinə uyğun gələn bizneslərə investisiya və təşviqlər çərçivəsində dövlət tərəfindən müxtəlif xidmətlər və dəstəklər təqdim

olunur. Nümunə olaraq, X müəssisəsinin KOBİA-ya müraciət etdiyini və bu dəstək müqabilində təşviq olaraq ədalətli iştirak haqqını geri aldığıni fərz etsək, müəssisənin qeydləri aşağıdakı kimi olacaq.

Müvafiq ədalətli dəstək təşviqi qeydinin uçotu aşağıdakı kimi aparılır:

2	Bank Hesabı	20.000	
	Gəlir Hesabı		20.000

Həvəsləndirici qeydin uçotunda Xərc Hesabının bağlanması ilə bağlı təcrübələr də mövcuddur. Lakin, müvafiq xərc hesabının çıxılma yolu ilə bağlanmaması və stimulun gəlir kimi uçota alınması tam açıqlama anlayışının mahiyyətinə daha uyğun görünür.

MS-20 standartında təşviqlərin təqdim edilməsi üçün iki üsul təklif olunur. Ümumi metoda əsasən, subsidiya qrantı əldə etmək üçün çəkilmiş əlaqəli xərclərdən ayrı hesablarda uçota alınır. Xalis metodda əlaqəli xərclər azaldıcı element kimi xərc hesabları ilə silinir. Standart iki metodu qəbul etsə də, Maliyyə Hesabatlarının Təqdimatı üzrə MS 1 Standartına “Başqa standart və ya şərh nəzərdə tutulmayıbsa, aktivlər və öhdəliklər, gəlir və xərclər əvəzləşdirilməməlidir” müddəasını ehtiva edir.

Rəqabətin gündən-günə artdığı müasir dünyada müəssisələr rəqabət üstünlüyü əldə etmək üçün satış gəlirlərində təsirsiz olur, rəqabətə girib gəlirliliklərini artırmaq üçün xərc maddələrinə nəzarət etməyə meyllidirlər. Ən mühüm xərc maddələrindən biri olan vergilər dövlət tərəfindən həvəsləndirilir və əməliyyat xərclərindən çıxarılarq müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinə və gəlirliliyinə müsbət təsir göstərir. Hər bir müəssisə, nizamnamədə yazılan tərəfdaşların sayından bir çoxunu fərz etməklə mənfəət planlamasını etməlidir. Bu məqamda izafi hesab olunan amil dövlət, dövlətin qazancı isə vergi hesab edilməlidir. Hər bir biznes menecmenti

mənfəət üçün planlar qurur, vergi müddəaları ayırır və qalan xalis məbləğ üzərində planlar hazırlayır. Dövlət yardımları və təşviqləri bu plana və büdcə tərtibatına müsbət təsir göstərir.

20 №-li “Hökumət subsidiyalarının uçotu və hökumət yardımı haqqında məlumatın açıqlanması” adlı MUBS-da qeyd edildiyi kimi, müəssisələrə əhəmiyyətli təsir göstərən stimulların və investisiyaların uçotu üçün iki fərqli yanaşma mövcuddur. Bu yanaşmalardan biri olan kapital yanaşması metodunda təşviqin təsirlərinin yalnız balans hesabatında izlənməsi nəzərdə tutulur, mühasibat uçotu qeydləri isə subyektin vergidən tamamilə kənarlaşdırılmasından söhbət gedir; Gəlir yanaşmasında təşviq mənfəət və zərər hesabatı ilə əlaqələndirilir. Başqa sözlə, gəlir yanaşmasında hökumət verdiyi stimullara görə də vergi tələb edə bilər.

Standartın məqsədinin sahibkarlıq subyektlərinə vergitutmada dəstək olmaq və vergi üstünlükləri təklif etmək olduğunu nəzərə alsaq, kapital yanaşmasından istifadə müəssisələrin vergitutma baxımından daha gəlirli olmasına şərait yaradır.

3.3. Investisiya qoyuluşlarının uçotunda kompüter texnologiyalarından istifadə məsələləri

Qarabağ müharibəsindən sonra dağıdılmış emal müəssisələrinin bərpası prosesində rəqəmsal iqtisadiyyata keçid çərçivəsində biznes və inzibati qurumlar öz fəaliyyətlərinə informasiya texnologiyalarını fəal şəkildə tətbiq etməyə başladılar. İstənilən informasiya məhsulunun istismara verilməsi prosesi böyük maliyyə investisiyaları tələb edən, altı aydan bir neçə ilə qədər davam edən mürəkkəb və uzun prosesdir. İqtisadiyyatda informasiya texnologiyalarından istifadəni tələb edən aktual sahələrdən biri də investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir. Investisiya həmişə müəyyən risklərlə əlaqələndirilir və çoxlu sayda müxtəlif amillər layihənin uğuruna təsir göstərir. Əlverişsiz amillərin təsiri

təşkilatın rəhbərliyi üçün hərtərəfli məlumat yaratmaq üçün ən son məlumatların təhlili üsullarından istifadə etməklə zərərsizləşdirilə bilər. Bu gün bəzi qiymətləndirmə üsullarına görə, onlar investisiya layihəsinin effektivliyi məsələsinin həlli çərçivəsində nəzərə alınır. İstifadə olunan bir sıra üsullar investorların mövqeyini sabitləşdirmək üçün mümkün risklərdən istifadə etməyi və nəzərə almağı təklif edir. Onların həyata keçirdikləri informasiya sistemləri və texnologiyaları investisiya öncəsi təhlil probleminin həlli üçün müxtəlif alətlər təklif edir. İnformatika və kompüter texnologiyaları sahələrində istiqamətlərin inkişafı investisiya fəaliyyətinin təhlili informasiya sistemlərinin inkişafı üçün daha qlobal imkanlar açır. Məhz analitik modelləşdirmə vasitələri sayəsində riskləri daha geniş şəkildə nəzərdən keçirmək və daha dəqiq proqnozlar vermək mümkün olmuşdur. Həmçinin, ekspert qərar qəbul etmə sistemlərinin yaranması məlumatların təhlili əməliyyatlarını minimum insan iştirakı ilə həyata keçirməyə imkan verir.

Bazar daimi dəyişikliklərə məruz qalır: yeni tendensiyalar, müştəri tələbi, ölkədə və dünyada iqtisadi və siyasi vəziyyətin şərtləri müəssisələri rəqabət qabiliyyətini qorumaq üçün mövcud dəyişikliklərə tez reaksiya verməyə məcbur edir. Hər il dəyişikliklər daha qlobal və daha sürətli olur ki, bu da hətta kiçik biznes liderlərini qəbul edilmiş tendensiyaları izləməyə, istehsalın idarə edilməsində yeni metod və yanaşmalardan istifadə etməyə məcbur edir. Artıq ölkə iqtisadiyyatına öz təsirini göstərən dövlət layihələrindən biri də Tərtər pambıq emalı zavodudur.

Zamanla ayaqlaşmaq, başqa ölkələrlə qarşılıqlı əlaqədə olmaq və onların inkişaf səviyyəsinə uyğun olmaq üçün hər yerdə informasiya texnologiyalarını tətbiq etmək lazımdır. Xüsusilə Tərtər pambıq emalı zavodu kimi emal müəssisələrinin təsərrüfat bölmələri və müəssisələr müstəqil olaraq rəqəmsallaşmaya keçməyə başlamalıdırlar. Lakin hələ də bu cür təşkilatların əhəmiyyətli bir hissəsi köhnə rejimdə işləyir və informasiyalaşdırmanın yalnız zəif əlamətləri var. İnformasiya sistemlərinin tətbiqinin böyük həcmdə maliyyə vəsaiti və əhəmiyyətli vaxt dövrləri

tələb etdiyini nəzərə alaraq, ilk növbədə, xüsusilə kəskin problemlərin qarşıya qoyulmuş vəzifələri həll edilmişdir.

İnvestisiya, təşkilatlara bazarda davamlı rəqabət mövqeyinə nail olmağa imkan verən iqtisadi fəaliyyətin canlandırılmasının açarlarından biridir. Eyni zamanda, bu proses həmişə müəyyən risklərlə əlaqələndirilir - hər bir fiziki və ya hüquqi şəxs müəyyən maddi fayda əldə etməkdə maraqlıdır, buna görə də ən etibarlı layihələrin axtarışı ilə bağlı biznes prosesləri ön plana çıxır. Nəticə etibarlı ilə, mühüm vəzifələr investisiya layihədən əvvəl təhlil aparmaq, layihənin effektivliyini və onun risklərini qiymətləndirməkdir.

Həyat dövrü ərzində hər hansı bir investisiya layihəsi bir neçə mərhələdən keçir: layihəqabağı təhlil, strateji planlaşdırma, tapşırıqların icrası, layihənin işə salınması, yekunlaşdırma (Тубольцев М.Ф., Маторин С.И., Тубольцева О.М, 2019). Bütün mərhələlərin hər birində sistemli yanaşma və düzgün təhlillər ən mühüm şərtlərdən biridir. Bu təhlillər və analizlər yalnız rəqəmsallaşmış informasiyanın köməyi ilə tam dəqiq və dolğun aparıla bilər.

Layihənin uğuru bir çox amillərdən, eləcə də investisiya təhlili alətlərindən və tətbiq olunan idarəetmə metodlarından asılıdır (Никишов В.Н., Митлина В.Д., 2019). Maddi və maliyyə investisiyalarının qoyulduğu fəaliyyətin nə dərəcədə effektiv olacağı artıq layihənin həyat dövrünün birinci mərhələsi ilə müəyyən edilir. Eyni zamanda, nəticələrin qiymətləndirilməsi yalnız layihənin istismara verilməsi və onun həyata keçirilməsi zamanı aparıla bilər. Buna görə də investorlar üçün risklər həmişə yüksək olur və onların uçotu kifayət qədər çətinidir.

İstənilən investisiya layihəsinin həyata keçirilməsində risklərin mövcudluğuna görə birinci mərhələyə - layihədən əvvəl təhlilə xüsusi rol verilir. Onun məcburi elementi layihənin effektivliyini qiymətləndirən, investorlar üçün itki risklərini başa düşməyə və azaltmağa imkan verən investisiya təhlilidir. Bu gün mütəxəssislər ideyanın mümkünlüyünü müəyyən etməyə imkan verən çoxlu sayda

texnika işləyib hazırlamışlar (Сащенко А.Ю., Милько М.П., 2020). İnvestisiyaları analiz etmək üçün fərqli proqram təminatları və alqoritmlər mövcuddur. Bununla belə, bu problemin həllinə bir sıra yanaşmaların mövcudluğu mənfi cəhətləri də ola bilər, çünki vahid meyarlar, eləcə də investorlar üçün riskləri qoruyaraq tədqiqatların obyektivliyini azaldan qiymətləndirmə sistemləri yoxdur.

Bir sıra müəlliflər rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı çərçivəsində informasiya layihələrinin effektivliyinin qiymətləndirilməsinin optimal metodologiyasını tapmağa imkan verən ixtisaslaşmış informasiya texnologiyalarının tətbiqini təklif edirlər (Горбачев М.И., Подсадный В.П., 2020). İnvestisiya təhlilinin iş prosesi investisiya fəaliyyətində iştirak edən bütün tərəflər üçün vacibdir. Layihəqabağı tədqiqatlar apararkən çoxlu məlumatlarla işləyərək mürəkkəb iqtisadi və riyazi hesablamalar aparmaq lazımdır. Nümunə olaraq, bu gün əmək haqqı xərclərinin hesablanması informasiya texnologiyalarından istifadənin dəqiqliyi baxımından ən optimaldır. Əgər əvvəllər kiçik layihələr xüsusi proqramlardan istifadə etmədən həyata keçirilə bilərdisə, dövrümüzün tələbləri rəqəmsal metod və vasitələrin istifadəsini nəzərdə tutur.

Analitik proqram təminatı müstəqil informasiya sistemini təmsil edə və ya daha böyük informasiya kompleksinin bir hissəsi ola bilər. Sənaye hazırkı inkişafı mərhələsində, bütün texnologiyalar cihazları və proqramları daha böyük sistemlərdə birləşdirməyə meyli olduqda, bu təcrübə tezliklə daha aktuallaşacaqdır (Зюкин Д.А., 2020).

İnvestisiya fəaliyyətində risklərin bir hissəsi gözlənilməz amillərin təsiri ilə bağlıdır:

- bazar vəziyyəti,
- tələbin mövcudluğu,
- vətəndaşların alıcılıq qabiliyyəti,
- avadanlıqların sıradan çıxması (Свечникова С.С., 2020).

Buna görə də riskləri və nəticələri tam qiymətləndirmək üçün stresli vəziyyətlər yaratmağa imkan verən təcrübələr və sınaqlar aparılmalıdır. Normal şəraitdə belə bir araşdırma aparmaq mümkün deyil, lakin informasiya mühitində lazımi xüsusiyyətləri əldə etməyə imkan verən xüsusi modelləşdirmə vasitələri mövcuddur.

İnvestisiya qoyuluşlarının uçotunun effektivliyini qiymətləndirmək üçün informasiya sistemlərinə əsaslanan çoxlu sayda metodlar mövcuddur. Son zamanlar rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı sayəsində alimlər proqram təminatından istifadə baxımından bu məsələ üzərində işləyirlər. Tərtər pambıq emalı zavodunun təmsalında layihənin gəlirliliyi məsələsi ümumi investisiya fəaliyyətinin analitikasının mühüm elementi kimi nəzərdən keçirdim. Qarabağda Ermənistan tərəfindən təxribat zamanı başlayan hərbi əməliyyatlar nəticəsində Tərtərdə yanğın baş vermişdir. Nəticə olaraq, yerli fermerlərdən bu müəssisəyə pambıq qəbulu dayandırılmışdır. Bəzi üsullara əsasən Tərtər pambıq emalı zavodunda investisiyaların gəlirliliyinin əsas göstəricilərini müəyyən etmək mümkündür:

Cədvəl 3: Tərtər pambıq emalı zavodunda investisiya layihəsinin gəlirlilik göstəriciləri

Göstərici	Əsas komponentlər
Kommersiyalaşdırma perspektivləri	Bazarda pambıq məhsuluna tələbat
	Potensial rəqabət üstünlüklərinin qiymətləndirilməsi
Pambıq emalı üçün tələb olunan resurslar	Resurs potensialının qiymətləndirilməsi
	Resurs xərclərinin gözlənilən mənfəətə qədər qiymətləndirilməsi
Pambıq emalı zavodunda olan layihə riskləri	Texniki risklərin qiymətləndirilməsi
	Layihənin bazara çıxarılması risklərinin qiymətləndirilməsi

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Bu göstəricilər Tərtər pambıq emalı zavodunda investisiya ideyalarının layihəqabağı tədqiqat metodlarından birində istifadə oluna bilər. Onlar bütün növ layihələr üçün uyğun deyil və tam analitik araşdırma aparmaq üçün tələb olunan

parametrlərin yalnız kiçik bir hissəsini əhatə edir. Bununla belə, demək olar ki, bütün üsullarda layihənin risklərinin nəzərə alınmasına diqqət yetirilir. Bəzən maddi ehtiyatların qismən itkisinə, resurs xərclərinin (maliyyə, vaxt) artmasına səbəb ola biləcək müxtəlif halların görünüşünü proqnozlaşdırmaq olduqca çətinidir. Xüsusi kompüter simulyasiya vasitələrindən istifadə edərkən, bəzi parametrlərdən istifadə etməklə mücərrəd model qurmaq və onun davranışını qiymətləndirmək mümkündür. Modelləşdirmə vasitələrinin seçimi bir neçə faktora əsaslanırsa, ilk növbədə, bu proqram təminatının qiymətidir.

Digər texnologiyalardan fərqli olaraq, informasiya sistemində modellərin qurulması müxtəlif qərarların qəbulu ilə əlaqədar proqnozlar yaratmaq üçün zəruri olan bir neçə parametri nəzərə almağa imkan verir. Proqram hadisələrin inkişafı üçün ən pis ssenarini seçir, onun baş vermə ehtimalını hesablayır, həmçinin mümkün itkiləri təhlil edir. Hər halda, hər bir investisiya layihəsində bir sıra neqativ hallar var. Xarakterik parametrlərin nə seçiləcəyindən asılı olaraq, onların baş vermə ehtimalı ən yüksək olan halları qiymətləndirmək də vacibdir. Giriş məlumatları kimi texnologiyalar, investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi üsulları və investisiyaların həcmi nəzərə alınır. Bununla belə, bu parametrlərin dinamikasını və qarşılıqlı təsirini nəzərə almaq problemlərinin axtarışı zamanı nadir hallarda təhlilə cəlb olunur (ИГНАТЕНКО А.А., Горюнова Л.А., 2019). Modellərin istifadəsi şüurlu tədqiqat aparmağa və başqa bir şəkildə əldə edilə bilməyən məlumatları əldə etməyə imkan verir. Bu gün bu cür modelləri qurarkən təşkilati və resurs bölgüsü məsələləri ən çox nəzərə alınır. Bununla belə, modelləşdirmə və əldə edilmiş nəticələrlə sonrakı iş onun həllinə sistemli yanaşma tələb edən mürəkkəb multikriteriyalı bir vəzifədir.

Müxtəlif kompüter və riyazi modelləşdirmə texnologiyaları arasında hər hansı bir fəaliyyətin simulyasiyalarının yaradılması vasitələrini ayırmaq olar (Гераськин М.И., Кругова И.В., 2019). Çox vaxt onlar fəaliyyətləri müəyyən növbələr və tıxaclar (yollar və körpülər tikmək, iş üçün cihazların sayı ilə bağlı sualları həll etmək) ilə əlaqəli layihələri qiymətləndirmək üçün istifadə olunur, lakin simulyasiya

modelləşdirməsi yalnız bu məsələlərin nəzərdən keçirilməsi ilə məhdudlaşmır. Bu fəaliyyətin əsası müəyyən ədədi dəyərlər təyin etmək və ehtimal proqnozları əldə etməkdir. Tərtət pambiq emalı zavodunda rəqəmsallaşdırılmış və avtomatlaşdırılmış istehsal prosesinin qurulması həmçinin investisiya təhlillərində (məsələn, investisiyanın geri qayıdış dövrünün- Payback period- hesablanması zamanı) effektiv ola bilər.

Modelləşdirmə ilə yanaşı praktiki biliklər ekspert qərar qəbuletmə sistemlərindən də istifadə edir (Калинина О.Н., 2020). Bu gün bu kateqoriyaya aid informasiya kompleksləri investisiya layihəsinin iqtisadi gəlirliliyi üçün ən son və ən effektiv variant hesab olunur. Tərkibindəki proqram məhsulları və onların birgə işi rəsmiləşdirilməsi çətin olan problemləri həll etməyə, analitik fəaliyyətə uyğun biznes proseslərin icrasının səmərəliliyini artırmağa imkan verir.

Ekspert sistemi müxtəlif ixtisas və bacarıq səviyyələrində olan mütəxəssislərin edə biləcəyi istənilən hərəkətləri yerinə yetirə bilər. Zaman keçdikcə qərar qəbuletmə sisteminin təkmilləşdirilməsi analitika və hesablamalar prosesində bir şəxsin iştirakına ehtiyacı tamamilə aradan qaldırılmalıdır. Ekspert sistemlərinin köməyi ilə idarəetmə proqramları hazır məlumatları almalı və investisiya layihəsinin həyat dövrünün sonrakı mərhələlərində artıq istifadə etməlidir. Mövcud inkişaf səviyyəsində belə, ekspert intellektual proqramların və şəxsin birgə işi investisiyadan əvvəlki mərhələdə materialın toplanması və təhlili proseslərinin səmərəliliyini və keyfiyyətini artırmalıdır.

Daxil olan məlumatlardan istifadə edərək, model lazımı hesablamaları yerinə yetirir və sonra müvafiq nəticə çıxarır, şəxsə cari problemin ətraflı həllini təqdim edir. Aydınlıq üçün bəzi tərtibatçılar məlumatın vizuallaşdırılması imkanlarını ehtiva edirlər. Sistem süni neyron şəbəkə modullarından istifadə etməklə məlumatları qiymətləndirə bilər ki, bu modullar təxmini funksiyalardan istifadə edərək uyğun layihə üçün düzgün strategiyanı müəyyən edə bilər (Поляков Д.В., Попов А.И, 2020), həmçinin effektiv göstəriciləri səmərəsiz olanlardan fərqləndirir.

Bunun üçün şərti olaraq iki dəyəri olan funksiyanın işçi qrafikinə qurulması aparılır: 0 və 1. Alınan nəticələr bu dəyərlərdən birinə yaxınlıq baxımından qiymətləndirilir. Həqiqətin nəticəsi - "bir" əldə edildikdə, seçilmiş layihə yüksək performans göstəricilərinə malikdir. Əks halda, onlar həyata keçirilməsinin məqsədəuyğunluğu üçün kifayət deyil. Bu cür mülahizə sistem daxilində həyata keçirilir və istifadəçi onları görmür və cavabı ona tanış olan formatda alır.

İnvestisiya təhlilindən alınann nəticələrin digər tədqiqatların nəticələri ilə müqayisəsi də vacibdir. Bir çox ekspertlər informasiya sistemləri və texnologiyalarından istifadə baxımından investisiyaların səmərəliliyinin hesablanması üçün ən yaxşı metodologiyanın tapılması problemini nəzərdən keçirirlər. Məhz bu yanaşma yeni zamanın və müasir iqtisadiyyatın inkişafının tələblərinin tələbidir. Dövlətin investisiya təşkilatlarında rəqəmsal alətlərin geniş tətbiqinə diqqət yetirdiyini nəzərə alaraq, investisiya öncəsi təhlil məsələsinin həllinin avtomatlaşdırılması prioritet məsələdir. Elmi ədəbiyyatda müəyyən sistemlərin həyata keçirilməsinə dair mütəxəssislərin çoxlu sayda təkliflərinə rast gəlmək olar (Корчивой С.А., 2019). Layihənin gəlirliliyini qiymətləndirmək üçün çoxlu nəzəri üsullar olduğu kimi, müxtəlif proqram elementlərini özündə birləşdirən geniş çeşidli informasiya vasitələri də mövcuddur. Öz növbəsində, texnologiyalar da geniş nəzəri alqoritmlərə və qiymətləndirmə meyarları sistemlərinə əsaslanı bilər (Локтионов В.И., Локтионова Е.А., 2020).

İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi investisiya fəaliyyətində risklərin mövcudluğu ilə xarakterizə olunan əsas vəzifələrdən biridir. Tərtər pambıq emalı zavodunda müharibədən sonrakı mərhələdə dağıdılmış emal müəssisələrinin əlverişsiz iqtisadi vəziyyət zamanı parametrlərin proqnozlaşdırılması və nəzərə alınması investisiyaları sabitləşdirməyə və layihəyə qoyulan maddi və maliyyə resurslarının qismən və ya tam itkisi ehtimalını azaltmağa imkan verəcək. Təhlilin özü mürəkkəb prosesdir, iqtisadi və riyazi hesablamalar, eləcə də onların qiymətləndirilməsi tələb olunur. Məhz bu mərhələ sonda layihənin

uğurunu müəyyən edir. Bu gün informasiya sistemləri və texnologiyaları hərəkətlərin təhlilinə getdikcə daha çox investisiya cəlb olunur ki, bu da bu prosesi daha səmərəli və tez həyata keçirməyə, bütün nüansları nəzərə almağa və səhvlərin baş vermə ehtimalını azaltmağa imkan verir. Nəzərə almaq lazımdır ki, geniş imkanlar təmin edən çoxlu müxtəlif texnologiyalar var, lakin onlar öz xüsusiyyətlərindəki fərqlərə görə bütün layihələr üçün uyğun olmaya bilər.

Bu istiqamətdə gələcək tədqiqatların perspektivləri araşdırılmalıdır. Vətən Müharibəsində dağıdılmış emal müəssisələr, o cümlədən də Tərtər pambıq emalı zavodunda rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı ilə investisiya layihələrinin icrasının idarə edilməsinə informasiya texnologiyalarının tətbiqi məsələsi uzun müddət aktuallığını qoruyacaqdır. Bu günə qədər layihələrin effektivliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı əhəmiyyətli problemlərin çoxu həll edilməmişdir. Çoxsaylı inkişaflara baxmayaraq, optimal metodologiya müəyyən edilməmişdir, investisiya fəaliyyətinin bütün və ya ən azı əksər sahələrinin xüsusiyyətlərini nəzərə ala biləcək universal və çevik hesablama aləti hazırlanmamışdır. Müasir bir tendensiya müəyyən edilmişdir - bütün tərtibatçılar investisiya layihəsinin müvəffəqiyyəti üçün meyarların qiymətləndirilməsi prosesində bütün zəruri sualları və hərəkətləri təsvir edən çevik və sabit təhlil alətləri dəsti yaratmağa çalışırlar. Universallıq informasiya texnologiyaları və onların həyata keçirilməsi olan məhsulların əsas təchizatçısı olan informatika və kompüter texnologiyaları sahəsində biliklər sahəsində mühüm prinsiplərdən biridir.

Bundan əlavə, həm rəqəmsal iqtisadiyyat, həm də texnologiya zamanla dəyişikliyə məruz qalır. Investisiya layihələrinin idarə edilməsi sistemlərinin ilk variasiyaları bu gün artıq köhnəlib və əlavə modullarla və ya yenidən təşkil olunmuş işlərlə birləşdirilməlidir. Investisiya layihələrinin effektivliyini qiymətləndirərkən texnologiyalar yalnız məlumatların emalı, hesablamaların aparılması, habelə alınan məlumatların istifadəçi üçün əlverişli formaya gətirilməsi (hesabatların qurulması, qrafiklərin və diaqramların yaradılması) ilə məşğul olmur, həm də müstəqil şəkildə

əldə edə bilər. Bu formada kompüter alətlərindən istifadə yalnız analitikanın səmərəliliyini və keyfiyyətini artırmağa deyil, həm də əsaslandırmanın obyektivliyini, hesablama üsullarının seçilməsini, məlumatların aktualıq və etibarlılıq səviyyəsini yüksəltməyə imkan verir.

Rəqəmsallaşma və texnoloji innovasiyalar vasitəsilə biliyə əsaslanan iqtisadiyyata keçid Azərbaycanın münaqişədən sonrakı iqtisadiyyatını qlobal tendensiyalara uyğun qurmaq üçün fürsət təqdim edir. Bununla belə, münaqişədən sonrakı kontekstdə rəqəmsallaşdırma alətləri vasitəsilə biliyə əsaslanan iqtisadiyyata keçid qısa müddətdə insan təhlükəsizliyi və inkişafı üçün şərait olmadıqda mənfi təsir göstərə bilər (Alnafrah I., Mouselli S., & Bogdanova E., 2020). O, əhəlinin dövlət xidmətlərinin göstərilməsi və məşğulluq imkanları kimi təcili ehtiyaclarını dərhal həll etmir və beləliklə, şikayətləri və bərabərsizlikləri gücləndirmək riski yaradır. Əksinə, lazımi şərait mövcud olduqda, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata keçidi özündə birləşdirən münaqişədən sonrakı iqtisadi yenidənqurmaya yanaşma münaqişənin uzunmüddətli təsirini azalda bilər, eyni zamanda ölkənin qlobal rəqəmsal inkişafda geridə qalmasının qarşısını ala bilər. (Alnafrah I., Mouselli S., 2020) Adekvat qaydalar və nəzarət həyata keçirildikdə, bu kimi rəqəmsallaşma layihələri həm də vəsaitlərin izlənməsini və şəffaflığı artırma bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat nəticəsində Vətən müharibəsi zamanı dağıdılmış emal müəssisələri Tərtər pambıq emalı zavodunun timsalında bərpa prosesi təhlil edildi və investisiya qoyuluşlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edildi. Müharibədə dağıdılmış emal müəssisələrinin bərpa prosesində dövlət orqanlarının lazımi marağı ilə bölgənin yerli ərazisinin investisiya cəlbediciliyini qiymətləndirmək üçün qeyd olunan bütün göstəriciləri təqdim etmək və istifadə etmək mümkündür. Fikrimcə, bu formada regionların bir-biri ilə daha obyektiv müqayisəsi və investisiya siyasətinin düzgün uyğunlaşdırılması üçün rayonun yerli ərazisinin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi üçün təklif olunan vasitələrdən praktikada istifadə oluna bilər.

Dağıdılmış emal müəssisələrinin bərpa prosesində investisiya qoyuluşlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı təkliflər verilmişdir:

1) Investisiya layihəsinin rentabelliğini əldə etməyin nəzəri üsullarından birinə görə, bütün hərəkətlər geri ödəmə müddətlərini müəyyən etməyə və iqtisadi səmərə əldə etməyə yönəldilmişdir. Bu metodoloji yanaşma mövcud olanlar arasında ən populyarlarından biridir. Buna uyğun olaraq, ekspert sisteminin işləməsi üçün təklif olunan alqoritm bu biliklərə əsaslanaraq, Vətən Müharibəsində dağıdılmış Tərtər pambıq emalı zavodunda 4 addım daxilində aşağıdakı hərəkətlərə diqqət etmək olar:

Addım 1. Layihənin ümumi dəyərinin cari və hədəf göstəricilərinin əldə edilməsi;

Addım 2. İl üçün bir və ya bir neçə risk variantının baş verməsi halında gözlənilən itkilər göstəricisinin hesablanması

Addım 3. Layihənin funksional səmərəliliyinin göstəricisinin hesablanması.

Addım 4. Son geri ödəmə göstəricisinin əldə edilməsi.

2) Dağıdılmış emal müəssisələrinin mühasibat uçotu məlumatları kapital qoyuluşlarının strukturu əsasında həyata keçirilməsini təmin etmək. Tikilməkdə olan

müəssənin maddi aktivləri və ya yaradılacaq qeyri-maddi aktivlərin hər biri obyekt üçün analitik uçotun aparılması məcburi edir. Bu zaman emal müəssisələrində “Dövriyyədənəknar aktivlərə investisiyalar” hesabı ilə maya dəyərinin uçotu və kapital qoyuluşu obyektlərinin maya dəyərinin uçotundan istifadə edərək sifariş əsasında metodu nəticəsində maya dəyəri hesabı rolunu oynayacaqdır. Bu da emal müəssisələrində əsas vəsaitlərin tikintisi formasında həyata keçiriləcək investisiya fəaliyyəti haqqında uçot məlumatlarının təfərrüat səviyyələrinin daha da tənzimlənməsinə müraciət etməyə kömək edəcəkdir. “Əsas vəsaitlərin tikintisi” subhesabı ilə ümumilikdə tikintiyə və ayrı-ayrı obyektlərə faktiki xərclər üzrə uçotun aparılması təklif edirəm.

3) Dağıdılmış emal müəssisələrində investisiya fəaliyyəti ilə bağlı xərclər üçün analitik uçotun başqa səviyyədə saxlanmasını metodunu təklif edirəm. Bunun nəticəsində podratçılarla hesablaşmaların vəziyyəti, o cümlədən tikinti işlərinin həyata keçirilməsi haqqında dəqiq və operativ məlumat yaratmaq mümkün olacaq. Qaydalar emal müəssisələrində uzunmüddətli investisiyaların uçotunun tikinti üçün və bura daxil olan ayrı-ayrı obyektlər üzrə tikintinin başlanmasından hazırkı vəziyyətdə olan hesabat dövrləri ərzində hesablaşma əsasında aparılmasını nəzərdə tutmaqdadır.

4) Dağıdılmış emal müəssisələrində cari nomenklaturada əsaslı pul vəsaiti qoyuluşu bu obyektin ilkin dəyərinə daxil edilən “Sosial fondlara ayırmalar üzrə xərclər” maddəsi mühüm məsrəf maddəsi ayrılmasını təklif edirəm. Öz istehlakı üçün tikinti-quraşdırma işlərinin istehsalı üzrə bəzi xərc maddələrini bölməklə bağlı təkliflər vermək olar. Məsələn, uçotda "materiallar" bir-birindən fərqləndirilməlidir. Bu zaman, tikinti materialları, tikinti konstruksiyaları, yanacaq və enerji materialları, qaytarılan tullantılar, üçüncü şəxslərin istehsal xidmətləri və digər bu tip maddi resurslar olacaqdır.

4) Dağıdılmış emal müəssisələrində 20 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq təşviqlərin təqdim olunması üçün iki üsul təklif oluna

bilər. Bunlardan biri, ümumi metoda əsasən, müəssisə üçün subsidiya qrantı əldə etmək üçün çəkilən əlaqəli xərclərin ayrı-ayrı hesablarda uçota alınmasıdır. Bu zaman, xalis metodda əlaqəli xərclər azaldıcı element kimi xərc hesabları ilə silinir. Daha sonra standart iki metodu qəbul edərək Maliyyə Hesabatlarının Təqdimatı üzrə Mühasibat Standartlarının 20 №-li Standartına “Başqa standart və ya şərh nəzərdə tutulmayıbsa, aktivlər və öhdəliklər, gəlir və xərclər əvəzləşdirilməməlidir” müddəası daxildir.

Emal müəssisələrinin bərpası prosesində investisiya qoyuluşları üzrə gələcək tədqiqatların perspektivləri araşdırılmalıdır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı ilə Vətən Müharibəsi illərində dağıdılmış emal müəssisələrində, o cümlədən Tərtər pambıq emalı zavodunda investisiya layihələrinin icrasının idarə edilməsində informasiya texnologiyalarının tətbiqi uzun müddət aktuallığını qoruyacaqdır. Bu günə qədər layihənin effektivliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı bir çox mühüm məsələlər hələ də həllini tapmalıdır. Çoxsaylı inkişafılara baxmayaraq, optimal metodologiya müəyyən edilməmişdir və bütün və ya ən azı investisiya fəaliyyətinin əksəriyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə ala bilən universal və çevik hesablama aləti hazırlanmamışdır. Müasir bir tendensiya müəyyən edilib və burada bütün tərtibatçılar investisiya layihəsinin uğur meyarlarının qiymətləndirilməsi prosesində bütün zəruri sualları və hərəkətləri təsvir edən çevik və sabit analitik alətlər toplusunu yaratmağa çalışırlar

Təqdim olunan tədqiqatın nəticələri müəyyən bir sahədə investisiya cəlbəediciliyinin qiymətləndirilməsinə metodoloji yanaşmalar baxımından regional iqtisadiyyatın nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafına kömək edir. Bundan əlavə, regional səviyyələrdə hakimiyyət orqanları və idarələri, habelə investisiya layihələrinin həyata keçirilməsində və investisiyaların cəlb edilməsində iştirak edən təşkilatlar tərəfindən investisiya məsələləri ilə bağlı strateji problemlərin həlli baxımından istifadə oluna bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. ACCA, “F3 mühasibat uçotu”, Bakı: 2012: 746 s.
2. Sadıqov Ə.A., Sadıqov T.Ə., Cəfərova Ş.Ə., Sadıqova C.Ə. (2012), “Mühasibat uçotu” dərslik, Bakı, “Təhsil İşçisi” mətbəəsi, 688 səh.
3. Salahov Ə.S. (2000), Mühasibat uçotunun kompüterləşdirilməsi. “1C Mühasibatlıq-Prof 6.0” Windows versiyalı mühasibat proqramına dair elmi-praktik vəsait. Bakı, “Səda”, 213 səh.
4. Salahov Ə.S. (2008), Mühasibat uçotunun kompüterləşdirilməsi. “Azmühasib” mühasibat uçotu proqramlar paketinin tətbiqi xüsusiyyətləri. Dərs vəsaiti. Bakı, 236 səh.
5. Salahov Ə.S. (2009), Kompüter mühasibatında Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqinin bəzi məsələləri, Böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflığın rolu. Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. Bakı, “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri, səh.394-397.
6. Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M. (2016), Mühasibat uçotu. Dərslik, Bakı, “3 sayılı Bakı Mətbəəsi” ASC, 566 səh.
7. Səbzəliyev M.S. (2018), Maliyyə hesabatı. Dərs vəsaiti, Bakı, “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 312 səh.
8. Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. (2014), İdarəetmə uçotu, Dərslik. Bakı, “Elm və təhsil” Nəşriyyatı, 524 səh.
9. Bayramov V., (11 avqust 2020), “İnvestisiya proqramlarının şəffaflığı və iqtisadi səmərəsi yüksəldiləcək”, // Xalq qəzeti.- S.5.
10. Cabbarova G. İ., (2021), “Azərbaycan iqtisadiyyatının investisiya cəlbediciliyinin artırılması istiqamətləri”: Gəncə: 28 s.
11. Əfəndiyev S.Q., (2021), “Azərbaycanın emal sənayesi müəssisələrinin iqtisadi inkişafda rolu və onun təkmilləşdirilməsi mexanizmləri”, Gəncə: 26 s.

12. Əhmədova T.M., (2021), "İnvestisiya proseslərinin idarə edilməsi": Dərs vəsaiti, Sumqayıt: 398 s.

13. Əliyeva G.O., (2021), "Sənaye müəssisələrinin innovasiyalı inkişafında investisiya proseslərinin tənzimlənməsi sistemi": Bakı: 26 s.

14. Musayev A., Zeynalov M., (27 yanvar 2021), "Qarabağın bərpa və inkişafı prosesində xarici dəstək mühüm amildir", // Azərbaycan qəzeti.

15. Mustafayev S., (25 fevral 2020), "Azərbaycan investisiya cəlbediciliyini qoruyub saxlayır". // Mövqe - S.10.

16. Quliyeva A.Ə., (2021), "Sosial investisiyalar mexanizminin formalaşması", Bakı: 34 s.

17. Sadıqov İ.V., (2021), "Qeyri-neft sektorunda investisiya qoyuluşları və onlardan istifadənin təkmilləşdirilməsi", Bakı: 22 s.

18. Salayev N., (10 fevral 2021), "İşğaldan azad olunmuş ərazilərə beynəlxalq investisiya axını başlayır". // Bakı Xəbər.-S.4.

19. Tağıyev T., (7 fevral 2020), "Azad ərazilərimizə xarici şirkətlərin yeni axını başlanır". // Bakı Xəbər.

20. Xamroeva İ.N., (2022), "İnvestisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi və qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi-Özbəkistan neftqaz sahəsinin strateji inkişafının əsasıdır", Bakı: 26 s.

21. Zeynalov V.Z., (2012), "Azərbaycanda investisiya siyasəti, praktiki məlumat kitabı", /Bakı /Azərneşr, 279 s.

Türk dilində

1. Ahmet O.N. (2016), "Muhasebe Standartları Kapsamında Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi". Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt.3, №8, s.31-45.

2. Kızıyalçın D. A. (2021), "Yönetim muhasebesinde bütünleştirme: faaliyet tabanlı maliyetleme perspektifinden bakış. Bankacılık ve finans çalışmaları", s.115-149

3. Özçelik F. (2017), “Çevre yönetim muhasebesi uygulamaları için yeni bir yaklaşım malzeme akış maliyet muhasebesi”. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, cilt.4, №13, s.927-948.

4. Yürekli E. (2017), KOBİ’lerde “Yönetim ve maliyet muhasebesinin stratejik karar alma üzerine etkisi”. Muhasebe ve Finansman Dergisi, №73, s.137-168.

Rus dilinde

1. Гераськин М.И., (2018), “Кругова И.В. Моделирование оптимального финансирования портфеля инвестиционных проектов на основе механизма минимальных девиаций оптимумов”. №2, стр. 130- 143.

2. Горбачев М.И., (2020), Подсадный В.П. “Совершенствование информационного обеспечения инвестирования строительной отрасли в АПК”//Экономические преобразования: теория и практика. №1, стр. 45–61.

3. Еременко В.А., Ширяева О.А.(2018), “Источники финансирования и организация учета долгосрочных инвестиций”. Донской государственный технический университет, Ростов-на-Дону, Россия, 8 стр.

4. Зюкин Д.А. (2020), “Использование информационных технологий при решении социальных вопросов и роль государства в экономической поддержке их продвижения” // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. № 7, стр. 118-126.

5. Игнатенко А.А., (2019), “Горюнова Л.А. Инвестиционный анализ: технологии и приемы компьютерного моделирования”// Инновации и инвестиции. №4, стр. 45-50.

6. Калинина О.Н. (2020), “Повышение достоверности оценки инвестиционных проектов в условиях риска и неопределенности” // Вестник Российского Экономического Университета им. Г.В. Плеханова. т. 1, № 109. стр. 186-198

7. Кисова А.Е. (2018), “Инвестиции и инвестиционный анализ: практикум”. Липецк, LGTU, 65 с.

8. Корчивой С.А. (2019), “Инфраструктурное развитие проектов цифровой экономики” // Известия Самарского научного центра академии наук. т.21., №91, стр. 73-82
9. Локтионов В.И., Локтионова Е.А. (2020), “Особенности оценки инвестиций во внедрение информационных технологий в энергетические системы”// Национальные интересы: приоритеты и безопасность, т.16, №388, стр. 1335 – 1351.
10. Никишов В.Н., Митлина В.Д. (2019), “Анализ показателей эффективности инвестиционного проекта” // Энигма. т.1, № 10, стр. 59–68.
11. Палий В.Ф., Палий В.В. (1998), Финансовый учет: Учебник: М: ФКБ-ПРЕСС, 352 с.
12. Палий В.Ф. (2003), Современная бухгалтерия М.: Изд-во «Бухгалтерия» 792 с.
13. Поляков Д.В., Попов А.И. (2020), “Оптимизация управления финансовой деятельностью на основе теории нечетких множеств” // Вестник Тамбовского Государственного Технического Университета. т. 26, №1. стр. 64-78.
14. Сащенко А.Ю., Милько М.П. (2020), “Анализ и оценка эффективности инвестиционных проектов по ключевым показателям”// Экономика и предпринимательство. т.9, №122, стр. 612–619.
15. Свечникова С.С. (2020), “Актуальность интеграции приоритетов устойчивого развития в инвестиционную и финансовую стратегии компании: теоретические и практические аспекты” // Гуманитарные балканские исследования. т. 4, № 8, стр. 40-43.
16. Соснина А.Д. (2015), “Методыё оценки инвестиционной привлекателёности предприятий. Молодой ученийёж”., № 11.3, стр. 68–71.
17. Тубольцев М.Ф., Маторин С.И., Тубольцева О.М. (2019), Метод экспресс-анализа инвестиционных проектов на основе дв-уво подхода” //

Научные ведомости Белгородского Государственного Университета. Серия: Экономика. Информатика. т.46, №3, стр. 523–231.

18. Холодкова В. В. (2021), “Управление инвестиционным проектом” : учебник и практикум для студентов вузов, обучающихся по экономическим направлениям, Москва: Юрайт, 301 стр.

İngilis dilində

1. Alexander D. Cristopher Nobes. (2018), Financial accounting. An international introduction. Pearson Education Limited, Fifth Edition, 510 p.

2. David Alexander, Christopher Nobes. (2013), Financial accounting. An international itroduction. Fifth edition. Pearson Education Limited, 508p.

3. David Annand, Henry Dauderis. (2017), Introduction to Financial Accounting.

4. Alnafrah I. & Mouselli S. (2020), “Constructing the reconstruction process: a smooth transition towards knowledge society and economy in post-conflict Syria”. Journal of Knowledge Economy, №11, 931-948.

5. Alnafrah I., Mouselli S., & Bogdanova E. (2020), “The nexus between digitisation and knowledge-based economy in low-income countries: the case of post-conflict Syria”. International Journal of Knowledge-Based Development, vol.2, №11, p. 123–146.

6. Ganievich Y. V. (2021), “Investments and The Task Of Their Statistical Study”. The American Journal of Applied sciences, vol.3, №07, p.9-11.

7. Hanson S.G., & Stein J.C. (2015), “Monetary policy and long-term real rates”. Journal of Financial Economics, vol.3, №115, p.429-448.

8. Mustafakulov S. (2017), “Investment Attractiveness of Regions: Methodic Aspects of the Definition and Classification of Impacting Factors”. European Scientific Journal, vol.13, №10, p.433-449.

9. Talibli M. (2018), “Impact Of Foreign Investment Development On Business In Azerbaijan”. In Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 2/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social, 412 p.

İnternet resursları

1. Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu, “Pambıq emalı zavodunun Tərtər filialında top mərmisinin atılması nəticəsində yanğın baş vermişdir”, 19 Oktyabr 2020. <https://genprosecutor.gov.az/az/post/3064> (giriş tarixi: 25.04.2022)

2. Report.az, “Ermənilərin Tərtərə raket hücumu nəticəsində dağılan pambıq zavodunun fəaliyyəti bərpa olunub”, 3 Noyabr 2021. <https://report.az/qarabag/ermenilerin-tertere-raket-hucumu-neticesinde-dagilan-pambiq-zavodunun-fealiyyeti-berpa-olunub/> (giriş tarixi: 01.04.2022)

3. www.cabmin.gov.az - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti

4. www.cbar.az - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı

5. www.ifrs.org - International Financial Reporting Standards

6. www.maliyye.gov.az -Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi

7. www.president.az -Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi

8. www.stat.gov.az - Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatın sahələri investisiyaların dinamikası (milyon manatla)	31
Cədvəl 2: Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatın sahələri investisiyaların dinamikası (faizlə)	31
Cədvəl 3: Tərtər pambıq emalı zavodunda investisiya layihəsinin gəlirlilik göstəriciləri.....	72

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Ermənistanın silahlı qüvvələrinin atdığı top mərmisi nəticəsində Tərtər pambıq emalı zavodunun 19.10.2020-ci il tarixli görüntüsü.....	14
Şəkil 2: Dağıdılan Tərtər pambıq emalı zavodunun bərpa işlərindən sonrakı görüntüsü.	15

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Kommersiya təşkilatının investisiya qoyuluşlarının uçotu üzrə obyektlərin növləri ...	26
Qrafik 2: İqtisadiyyata yönəldilən xarici və daxili investisiyaların həcmi, mlyn manat.....	51